

GLAGOLJAŠTVO

BAŠTINA, TRADICIJA, INOVACIJA

ԳլաճոլճաճտՎո
Կաճտոճըճի, ԾՍԵԻԾԵՃՎՃՈՒԻ, ՃԸՃՈՈԻՎՃՈՒԻ

ԵԻԿԱԾՍՃԸԻ, ԾՍԵԻԾԵՃՎՃՈՒԻ, ՃԸՃՈՈԻՎՃՈՒԻ

Međunarodni znanstveni skup

Krk, 20. – 22. listopada 2022.

Program i knjižica sažetaka

Staroslavenski institut

Pokrovitelj:

Hrvatski sabor

Organizatori:

Staroslavenski institut, Zagreb

Krčka biskupija, Krk

Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb

Znanstveni centar izvrsnosti za hrvatsko glagoljaštvo pri

Staroslavenskom institutu, Zagreb

Slovanský ústav Akademie věd ČR, v. v. i., Praha

Organizacijski odbor:

dr. sc. Ivan Botica

dr. sc. Ante Crnčević

dr. sc. Václav Čermák

Dajana Ćosić, mag. educ. philol. graec. et lat.

dr. sc. Kristijan Kuhar (predsjednik)

dr. sc. Ana Mihaljević

dr. sc. Ana Šimić

dr. sc. Franjo Velčić

Organizaciju skupa financijski su pomogli:

Grad Krk

Ministarstvo znanosti i obrazovanja

Primorsko-goranska županija

UVODNO SLOVO

Staroslavenski je institut središnja hrvatska akademska ustanova za istraživanje hrvatske glagoljice i glagoljaštva. Osnovan je 1952. u Zagrebu kao sljednik Staroslavenske akademije, koju je 1902. u Krku na otoku Krku utemeljio biskup Antun Mahnić (1850. – 1920.).

Misija je Staroslavenskoga instituta interdisciplinarno istraživanje srednjovjekovnoga dijela glagoljske baštine, najutjecajnijega i najraznolikijega dijela više od tisućljeća duge povijesti hrvatskoga glagoljaštva, u ukupnom hrvatskom, slavenskom i europskom okružju.

Protekle visoke obljetnice (1992., 2002., 2012.) obilježili smo znanstvenim skupovima koji su se brojem izlagača i raznolikošću pristupa pokazali vodećom platformom u predstavljanju glagoljaštva kao jednoga od temelja hrvatske povijesti te jednoga od najistaknutijih segmenata hrvatskoga doprinosa europskoj kulturnoj povijesti.

I ovom nam je prilikom čast okupiti vodeće hrvatske i svjetske istraživače hrvatskoglagoljske i ukupne ćirilometodske baštine na Krku, otoku koji je rođeni Krčanin i nekadašnji ravnatelj Staroslavenskoga instituta Vjekoslav Štefanić s pravom i ponosom nazvao eldoradom hrvatske glagoljske knjige.

Zahvalni smo što ovogodišnji skup uživa visoko pokroviteljstvo Hrvatskoga sabora i financijsku podršku Grada Krka, Ministarstva znanosti i obrazovanja te Primorsko-goranske županije.

Neka nam i ova znanstvena svečanost, kao njezine prethodnice, otkrije nove dosege hrvatskih glagoljaša, rasvijetli dubinu njihove uronjenosti u (crkveno)slavensko, mediteransko i europsko kulturno nasljeđe te nas upozna s potencijalom njihove baštine u sadašnjosti i budućnosti.

Mrežna stranica
Staroslavenskoga
instituta

Mrežna stranica skupa
*Glagoljaštvo – baština,
tradicija, inovacija*

Facebookov profil
Staroslavenskoga
instituta

PROGRAM

ČETVRTAK, 20. LISTOPADA 2022.

7:00 Polazak autobusa iz Zagreba

11:00 Dolazak u Krk (hotel Dražica)

12:00 Svečano otvorenje Skupa (crkva sv. Kvirina)

13:00 Stanka i domjenak

15:00 Prva sekcija, crkva sv. Kvirina

voditeljice sekcije: Silvana Vranić, Vida Vukoja

Margaret Dimitrova

*The Song of songs in the First and Second Beram
breviaries*

Johannes Reinhart

Jezik oracija u hrvatskoglagoljskom misalu

Giorgio Ziffer

Le pericopi glagolitiche della *Vita Constantini*.
La storia degli studi

Ante Crnčević

Od jezika liturgije do liturgije jezika.
Teološki naglasci za raspravu o liturgijskome jeziku

16:30 Kraća stanaka

16:45 *Druga sekcija, crkva sv. Kvirina*
voditelji sekcije: Jasna Vince, Mateo Žagar

Krassimir Stantchev

Един непознат фрагмент от средновековен
хърватски глаголически ръкопис в град
Фабриано

Julia Verkholtantsev

The Slavic letters of St. Jerome: the refutation of
the legend, or, how the translator of the *Vulgate*
ceased to be an Apostle of the Slavs

Vesna Badurina Stipčević

Hrvatskoglagojska apokrifna »evanđelja
djetinjstva«

Václav Čermák

Sveti Florijan u hrvatskoglagojskim liturgijskim
knjigama

19:00 Večera (hotel Dražica)

PETAK, 21. LISTOPADA 2022., HOTEL DRAŽICA

9:00 Treća sekcija, dvorana 1

voditelji sekcije: Milan Mihaljević, Johannes Reinhart

Andrew R. Corin

Varijacija u tekstu *Prve knjige o Samuelu* u hrvatskoglagoljskim brevijarima

Jiří Dynda

The extent of the early Old Church Slavonic translation of the *Pentateuch* preserved in the Croatian Glagolitic breviaries and missals

Jagoda Jurić Kappel

Prevoditeljsko-prerađivački postupak hrvatskih glagoljaša u brevijarskim prijepisima teksta *Otkrivenja*

Josip Galić i Viacheslav Kozak

Jezik odlomka Pseudoeuzebijske poslanice Damazu iz Berčićeve zbirke

9:00 Četvrta sekcija, dvorana 2

voditelji sekcije: Mehmed Kardaš, Ana Šimić

Алексей Пентковский

Язык, алфавит, обряд: средневековая парадигма в Новое время

Kristian Paskojević

Novi prilozi paleografskom opisu *Kvarezimala / Tlmačenja od muki* pisara Šimuna Grebla

Barbara Lomagistro

Glagoljica u dalmatinskom multigrafizmu

Kristijan Juran

O uporabi ćirilice u Šibeniku tijekom 16. stoljeća

10:30 Kraća stanka

10:45 Peta sekcija, dvorana 1

voditelji sekcije: Antoaneta Granberg, Jozo Vela

Искра Христова-Шомова

Старите славянски преводи на *Книгите на Макавеите*

Aneta Dimitrova

Fragments and versions of the homily *In vanam vitam / De salute animae* (CPG 4031 / 4622) in Croatian Glagolitic miscellanies

Petra Stankovska

Pjesma nad pjesmama u hrvatskoglagojskom
Pariškom zborniku iz 1375. godine

Milan Mihaljević

Prijevod bule pape Bonifacija IX. *Superni benignitas conditoris* u hrvatskoglagojskim brevijarima

10:45 Šesta sekcija, dvorana 2

voditelji sekcije: Marko Brkljačić, Domagoj Runje

Mirko Jankov

Pučki crkveni napjevi glagoljaških korijena u vremenu današnjice – primjenjivost u liturgijskoj i koncertnoj praksi (primjeri iz triju mjesta bliže splitske okolice)

Izak Špralja

O glagoljaškome pjevanju – nove spoznaje

Sanja Zubčić

Kako čitati hrvatskoglagoljske tekstove

Slavko Kovačić

Predavanje staroslavenskoga jezika na bogoslovnom učilištu privremenoga pokrajinskog glagoljaškog sjemeništa u Zadru

---

12:15 Kraća stanka

12:30 Sedma sekcija, dvorana 1

voditelji sekcije: Dajana Ćosić, Václav Čermák

Alexey A. Gippius, Savva M. Mikheev

Glagolitic inscriptions newly discovered in Novgorod

Heinz Miklas, Inna Dimitrova

Once again about the northern and southern ways of origin of Croatian Glagoliticism

Marek Krejčí

Proučavanje glagoljaške kulturne baštine u češkom i moravskom svećenstvu

Martina Kramarić

Prijevod staročeškoga *Pasionála* na starohrvatski jezik zapisan u *Petrisovu zborniku* (1468.)

12:30 Osma sekcija, dvorana 2

voditelji sekcije: Ante Crnčević, Kristijan Kuhar

Ljubica Jovanović

The role of theology in Cyrillo-Methodian mission to the Slavs

Silvio Koščak

Liturgijska izlaganja u hrvatskoglagoljskoj tradiciji

Milica Lukić, Vera Blažević Krezić

Odjeci reformacije i protureformacije / katoličke
obnove u novijoj povijesti hrvatskoga glagolizma

Tomislav Mrkonjić, Zlatko Vlahek

Prinos Dragutina Kniewalda uvođenju živoga
narodnog jezika u bogoslužje Rimokatoličke Crkve
na Drugom vaticanskom saboru

14:00 Ručak

15:00 Deveta sekcija, dvorana 1

voditeljice sekcije: Margaret Dimitrova,
Andrea Radošević

Александра Ѓуркова

Линеаризација на заменските форми во
македонските црковнословенски текстови

Liljana Makarijoska, Marinka Šimić

Glosiranje u hrvatskim i makedonskim
crkvenoslavenskim tekstovima

Antoaneta Granberg

The transmission of the Byzantine *Alexander
Romance* in Slavonic, 14th–16th centuries

Mateo Žagar

Suodnos ličkih glagoljskih misala u 14. stoljeću

Franjo Velčić

Tragom dvaju srednjovjekovnih glagoljskih
kodeksa u posjedu osorskog arhiđakona Matije
Sovića († 1774.)

15:00 Deseta sekcija, dvorana 2

voditeljice sekcije: Vesna Badurina Stipčević,
Petra Stankovska

Tanja Kuštović

Abrahamova vizija u dvama glagoljskim i jednom
ćiriličnom rukopisu

Igor Medić, Ana Mihaljević

Lik Marije Magdalene u hrvatskoglagoljičnim
brevijarima

Josip Vučković

Kasnosrednjovjekovna *Legenda o Antikristu* u
hrvatskoglagoljskoj književnosti

Marija-Ana Dürriegl, Stella Fatović-Ferenčić

Od riječi do procedure – iz istraživanja
hrvatskoglagoljskih ljekaruša

16:45 Stručni izlet u Jurandvor i Vrbnik (večera)

SUBOTA, 22. LISTOPADA 2022., HOTEL DRAŽICA

9:00 Jedanaesta sekcija, dvorana 1

voditelji sekcije: Kristijan Juran, Kristian Paskojević

Marko Medved

Nepoznata povijest redovništva u Rijeci kao središtu glagoljaštva

Anton Bozanić

Uloga glagoljskih notara 16./17. stoljeća u životu lošinjskoga puka

Ivan Botica

Novo u hrvatskoglagojskom notarijatu iz Dubašnice na otoku Krku

Tomislav Galović

Glagoljaš pop Ivan Feretić (1769. – 1839.) i njegovo historiografsko djelo *Fragmen historiae / Komad skazanja i povidanja*

9:00 Dvanaesta sekcija, dvorana 2

voditeljice sekcije: Aneta Dimitrova, Sandra Požar

Erich Renhart

Encoding liturgical books – challenges and solutions

Marijana Tomić, Ivana Petešić Šušak, Laura Grzunov

Izvedbene pretpostavke digitalne knjižnice glagoljskih fragmenata

Achim Rabus

Computer-supported handwritten text recognition for Croatian Glagolitic: new developments

Andrea Radošević

Povezivanje digitalnih baza Staroslavenskoga
instituta

10:30 Kraća stanka

10:45 Trinaesta sekcija, dvorana 1

voditelji sekcije: Ivan Botica, Sanja Zubčić

Ivana Eterović, Juraj Matej Kovač

Izdanja senjske glagoljske tiskare kao izvor
Akademijina *Rječnika hrvatskoga ili srpskoga jezika*

Silvana Vranić

Kurelčevo izdanje Budinićevih *Psalama*

Elvis Orbanić

Glagoljski rukopisi u nakladničkoj niši Državnoga
arhiva u Pazinu

Kristijan Kuhar, Sandra Požar

Podjela hrvatskoglagoljskih misala u svjetlu
primjene statističkih postupaka

10:45 Četrnaesta sekcija, dvorana 2

voditeljice sekcije: Jagoda Jurić Kappel, Ana
Mihaljević

Jozo Vela

O značajkama pisara Vida iz Omišlja

Dajana Ćosić

Izražavanje buduće radnje u *Brevijaru Vida*
Omišljanina

Mehmed Kardaš, Erma Ramić-Kunić

Leksik *Druge Pavlove poslanice Korinćanima* u bosanskim i hrvatskoglagojskim apostolima

Domagoj Runje

Tekstne inačice u *Knjizi o Ruti iz Brevijara Vida Omišljanina*

12:15 Kraća stanka

12:30 Petnaesta sekcija, dvorana 1

voditeljice sekcije: Tanja Kuštović, Marinka Šimić

Jasna Vince

Zamjenički parovi u hrvatskoglagojskim tekstovima

Samanta Milotić Bančić

Slogotvorni sonanti u tekstovima *Grškovićeve zbornika*

Katarina Lozić Knezović

O prilogima u *Klimantovićeve zborniku I*

Vladislav Knoll

Jezik *Službenika* Josefa Vajsa u okviru novocrkvenoslavenskih inačica

12:30 Šesnaesta sekcija, dvorana 2

voditelji sekcije: Igor Medić, Marijana Tomić

Ana Šimić

Glagoljaši u Zuckerbergovoj galaksiji

Marko Brkljačić

Upravljanje komunikacijskim efektima popularizacije hrvatskoglagojske baštine

Ana Mihaljević, Josip Mihaljević

Mrežna inačica *Rječnika crkvenoslavenskoga jezika*
hrvatske redakcije

Gordana Čupković

Čakavsko-štokavske osobitosti Hrabrićeve knjižice
zaklinjanja

14:00 Ručak (hotel Dražica)

15:00 Okrugli stol *Istraživanje glagoljaštva u Hrvatskoj i svijetu*

16:30 Zatvaranje Skupa

18:00 Otvorenje izložbe Branka Kukurina *Za Branka Fučića slovo tražeć* u Malinskoj (DUBoak
Interpretacijski centar maritimne baštine)
Povratak u Zagreb

SAŽETCI

Vesna Badurina Stipčević

Staroslavenski institut, Zagreb

vesna.stipcevic@stin.hr

Hrvatskoglagoljska apokrifna »evanđelja djetinjstva«

Apokrifna evanđelja koja su slikovito opisivala mnoge događaje i zgrade iz Isusova života o kojima nema dovoljno podataka u kanonskim evanđeljima bila su vrlo popularna u starom, a osobito u srednjem vijeku. Ti su apokrifni tekstovi nastajali od 2. st. poslije Krista većinom na grčkom jeziku, ali su postojali i u brojnim prijevodima i obradama na orijentalnim jezicima i latinskom jeziku. Posebno su bila zanimljiva i rado čitana i slušana apokrifna evanđelja Marijina i Isusova djetinjstva i mladosti: *Protoevanđelje Jakovljevo*, *Pseudotomino evanđelje*, *Pseudomatejevo evanđelje*, *Liber de infantia Salvatoris*, *De nativitate Mariae*.

Hrvatskoglagoljska literatura došla je u doticaj i s istočnim i sa zapadnim apokrifnim »evanđeljima rođenja i djetinjstva«. U različitim glagoljskim spomenicima, liturgijskim i neliturgijskim, sačuvani su odlomci ili cjelovite priče koje svoj predložak imaju u grčkim ili latinskim apokrifnim tekstovima, a pripovijedaju o Marijinim roditeljima, Joakimu i Ani, Isusovu rođenju i djetinjstvu, bijegu u Egipat, Isusovim čudesima.

Ivan Botica

Staroslavenski institut, Zagreb

ibotica@stin.hr

Novo u hrvatskoglagoljskom notarijatu iz Dubašnice na otoku Krku

Hrvatskoglagoljski notarijat javnobilježnička je institucija s kvarnerskoga, istarskoga, hrvatskoprimorskoga i sjevernodalmatinskoga prostora koja je davala javnopravno priznanje sklopljenu poslu pisanim pravnim aktom na hrvatskom jeziku i glagoljici. Riječ je o prvorazrednoj pravnoj stečevini zapadne civilizacije u pogledu zaštite privatnoga vlasništva i prava raspolaganja nad privatnom imovinom. Javnobilježnički akti na hrvatskome izdavali su se na glagoljici, ćirilici i latinici. Po tome je hrvatska javnobilježnička baština jedinstvena u Europi, a sam je hrvatski još od kasnoga srednjovjekovlja bio priznatim jezikom javnobilježničke struke u samoj praksi.

U ovom se izlaganju govori o hrvatskoglagoljskom notarijatu iz Dubašnice na Krku, javnobilježničkoj instituciji koja je izdala najveći broj glagoljičnih akata u povijesti. Naglasak je na neobrađenim aktima koje su u obliku koncepata između 1745. i 1767. godine sastavljali Juraj i Ivan Sormilić. Riječ je o sažeto pisanim strukturama, nacrtima cjelovito sastavljenih isprava, ispisivanim na preklopljene listove papira i slaganim u svežnjeve. U dvadeset takvih svežanja iz spomenutoga razdoblja sačuvano je oko 1500 akata. Mahom je riječ o založnim, nekretninskim, zamjenskim i miraznim ugovorima te oporukama. Zapažanja o sadržaju tih dokumenata središnji su dio izlaganja, a kako je među njima najviše

založnih ugovora, pokušat će se odgovoriti na pitanje što je sredinom 18. stoljeća prisiljavalo ljude na Krku da dijelove svoje imovine masovno daju u zalog.

Anton Bozanić

Župni ured Omišalj

anton.bozanic@ri.t-com.hr

Uloga glagoljskih notara 16./17. stoljeća u životu lošinjskoga puka

Povijest glagoljice započinje na cresko-lošinjskom otočju, prema dostupnim podacima, s *Valunskom pločom*, što znači veoma rano, barem u 11. stoljeću. Ona je jedan od najstarijih glagoljskih natpisa na hrvatskom tlu. Uporaba glagoljice proširila se vremenom na cijelo otočje. Iako se u gradu Osoru, osobito u katedralnoj crkvi, bogoslužje redovito odvijalo na latinskom jeziku, u pojedinim samostanima u gradu i u svim okolnim mjestima izvan gradskih zidina, u koja ulazi i Lošinj, od pamtvijeka se govorilo hrvatskim jezikom i koristilo se glagoljsko pismo. Višestoljetna uporaba hrvatskoga crkvenoslavenskog jezika u bogoslužju i glagoljsko pismo prešli su na sva područja javnoga života i od davnine su oblikovali kulturu lošinjskih naselja. Tome valja pridodati još jednu činjenicu, a to je da dokumenti osorskoga arhiva potvrđuju da je glagoljica bila u općoj uporabi u životu Lošinjana. Naime, na mnogim je spisima napomena da su *prepisani s originala* koji je sastavljen, kako se obično bilježi, *in lingua illirica* (na »ilirskom«, tj. slavenskom jeziku).

Mali Lošinj i Veli Lošinj čuvaju brojne glagoljske rukopise. Među najvažnijim su glagoljskim dokumentima matične knjige krštenih, vjenčanih i umrlih, bratovštinske knjige i posebice notarski zapisi. Matične su se knjige počele uredno voditi sredinom ili potkraj 16. stoljeća i pisane su glagoljicom do druge polovice 18. stoljeća. Knjige crkvenih

bratovština vodili su sami laici, a pisane su glagoljicom do 1611. godine kad je mletački dužd izričito zabranio daljnje vođenje knjiga glagoljicom. Velika je većina starih bratovštinskih knjiga pisanih glagoljicom zagubljena.

Za lošinjsko je područje posebno važan hrvatskoglagoljski notarijat. Najpoznatiji su *Glagoljski lošinjski protokoli notara Mikule Krstinića i Ivana Božičevića (1564 – 1636)*. Vrijedni svećenici i notari iz Veloga Lošinja pisali su tijekom 72 godine ljudima iz Veloga Lošinja i Maloga Lošinja oporuke, kupoprodajne ugovore, darovnice i ostale službene isprave na hrvatskom jeziku i glagoljici. U knjizi je objavljena izvorna građa koju čine 642 sačuvana ugovora i oporuke stanovnika Veloga Lošinja i Maloga Lošinja. Toliki broj službenih dokumenata javnih notara ulazi u sve pore društvenoga života običnih ljudi i baca novo svjetlo na povijesna događanja. Među ostalim rješava mnoge nedoumice vezane uz izvorne hrvatske nazive naselja na Lošinju nasuprot službenim izvješćima mletačke uprave.

Pismena ostavština glagoljskoga notarijata na Lošinju neprocjenjivo je vrelo povijesnih podataka o životu i radu otočana i svjedoči o iskonskom nacionalnom identitetu.

Marko Brkljačić

Staroslavenski institut, Zagreb

mbrkljacic@stin.hr

Upravljanje komunikacijskim efektima popularizacije hrvatskoglagoljske baštine

Suvremene prakse u upravljanju baštinom važnu ulogu pridaju inovativnim i ekonomski održivim oblicima komunikacije i popularizacije kulturne baštine. U proteklih 30 godina, od osamostaljenja Republike Hrvatske, neprestani rad i zalaganje brojnih stručnjaka iz polja lingvistike, historiografije, muzikologije, ali i edukacije i kreativnih industrija, znatno je doprinio popularizaciji hrvatskoglagoljske baštine i upoznavanju šire javnosti s njezinim dosezima i važnošću za hrvatsku povijest, kulturu i identitet.

Jedan je od najvažnijih rezultata zakonska zaštita nematerijalnih aspekata hrvatskoglagoljske baštine (2008. godine glagoljaškoga pjevanja te 2014. godine umijeća čitanja, pisanja i tiskanja glagoljice). Ta je zaštita stvorila zakonodavni okvir za nove projekte i potaknula nove oblike komunikacije i popularizacije hrvatskoglagoljske baštine u hrvatskoj, ali i svjetskoj javnosti.

Pozivajući se na rezultate istraživanja K. Xue et al. (2019), u ovom radu polazim od pitanja možemo li, služeći se metodom Delfi, na temelju provedenoga znanstvenog istraživanja i konsenzusa stručnjaka, utvrditi čimbenike popularizacije hrvatskoglagoljske baštine te pružiti smjernice i prijedloge za upravljanje komunikacijskim efektima popularizacije hrvatskoglagoljske baštine u budućnosti.

Andrew R. Corin

Defense Language Institute Foreign Language Center,
Monterey (California)

arcrcmc@att.net

Varijacija u tekstu *Prve knjige o Samuelu* u hrvatskologoljskim brevijarima

Tijekom protekloga stoljeća učvrstilo se saznanje da se, prema inačicama tekstova koje sadrže, hrvatskologoljski liturgijski kodeksi 14.–15. stoljeća dijele u dvije skupine nazvane sjevernom i južnom, starijom i mlađom, ili jednostavno A i B. Te se skupine najčešće nazivaju jednostavno skupinama, ali sve češće i redakcijama, što bi podrazumijevalo – svjesno, organizirano redigiranje odnosno reviziju liturgijskih knjiga. Izražena su mišljenja da je do redakcije moglo doći početkom ili sredinom 14. stoljeća, kao i uvjerenje da je ona vjerojatno izvedena negdje u okolici Zadra.

Iako ta »redakcijska hipoteza« izgleda sve privlačnijom, njezino sustavno ispitivanje (dokazivanje da do takve podjele nije moglo doći postupnim nakupljanjem različitih promjena u raznim sredinama, tumačenje tekstne varijacije koja često nije jednoznačna u tom pogledu i ispitivanje važnih pitanja povijesne prirode koja redakcijska hipoteza za sobom povlači) još uvijek nije dovršeno.

U izlaganju se sagledava varijacija u tekstu *Prve knjige o Samuelu* u hrvatskologoljskim brevijarima u svjetlu redakcijske hipoteze. Daje se analiza inačica koje upućuju na svoje redakcijsko podrijetlo i diferencijacija između njih i drugih inačica koje predstavljaju udaljavanje od redakcijskih

matica. Pozornost se daje pojedinim oblicima »prijelaznosti« između dviju redakcija u pojedinim brevijarima. Ukupna slika varijacije u tekstu *Prve knjige o Samuelu* uglavnom pruža potvrdu redakcijske hipoteze.

Ante Crnčević

Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu

ante.crncevic@gmail.com

Od jezika liturgije do liturgije jezika. Teološki naglasci za raspravu o liturgijskome jeziku

Jezik u liturgiji više je od komunikacije i razumijevanja. Riječ i gesta zajedno tvore obredni čin koji smisao i snagu pronalazi u utemeljujućemu događaju spasenja, koji se zbio jednom u prošlosti, a razrješava se u punini spasenja koja je onkraj vremena. Tako *spomen* i *nada* postaju ključevi razumijevanja obrednoga čina, njegova jezika/govora i njegovih gesta. Pitanje liturgijskoga jezika nadilazi trud oko jasnoće u *razumijevanju* i otvara prostor *iskustvu* koje se povjerava vjeri, simbolu, osjećanju, umjetnosti, kulturi, nadanju. Jezik je tek dio obredne komunikacijske sintakse. U liturgiji riječi čine, a čini govore, stvarajući jedinstven obredni jezik koji se razumijeva sluhom vjere i osjećajem pripadnosti zajednici/Crkvi koja je subjekt slavlja.

Nije dostatno reći da se liturgija služi jezikom; jezik je već u sebi liturgičan, performativan. Liturgijski jezik/govor je *čin* u samome sebi (J. Austin); on je događajan, ostvaruje ono što znači, pa se njegova snaga posreduje *djelovanjem*, a ne tek prenošenjem informacija ili značenja. *Neprevedivost* onoga što se živi unutar liturgijskoga obrednoga iskustva (unutar zajednice vjere) produbljuje pitanja o jeziku u liturgiji, ne dopuštajući »kanoniziranje« ni jednoga jezika i ne zadovoljavajući se »vjernim« prenošenjem/prevođenjem značenja na govorni ili »živi« jezik. U liturgiji je svaki jezik živ – u mjeri u kojoj posreduje liturgijsku otajstvenu zbiljnost. Zato se

liturgijski jezik »razumijeva« iz liturgije kao događaja vjere i jedino u tome događaju postaje živim jezikom. Uz grecizme i latinizme u liturgijskome jeziku valja uočiti *kristijanizme* i *liturgizme*, koji stvaraju posebne oblike i nijansiraju značenja.

Taj teološki okvir liturgijskoga jezika, njegovoga razvoja i uloge u iskustvu vjere (kroz povijesne liturgijske mijene), proširuje istraživačke pristupe onkraj polja lingvistike i književnosti, ali ujedno lingvistici može dati nova rasvjetljenja za analize oblika i značenja, iščitavanih iz načina razumijevanja i življenja liturgije Crkve.

Václav Čermák

Slovanský ústav Akademie věd ČR, v. v. i.

cermakva@slu.cas.cz

Sveti Florijan u hrvatskoglagoljskim liturgijskim knjigama

Kult sv. Florijana potječe iz Donje Austrije, gdje je taj rimski vojnik i zaštitnik vatrogasaca 304. godine našao svoju mučeničku smrt. Osim u austrijskim zemljama štovanje sv. Florijana širi se u srednjem vijeku u Njemačkoj, Češkoj, Ugarskoj i Poljskoj. Nema točnih podataka o prodoru njegova kulta na hrvatsko područje.

Naše je istraživanje hrvatskoglagoljskih liturgijskih spomenika pokazalo da Florijanovo ime bilježe kalendari *Prvoga beramskog misala*, *Prvotiska misala* i *Kožičičeva misala*. Jedini hrvatskoglagoljski oficij sv. Florijana bio je naknadno upisan na početak *Drugoga oksfordskog misala*.

Poljski istraživač L. Moszyński došao je do zaključka da je nastanak hrvatskoglagoljskoga oficija sv. Florijana vezan uz djelatnost slavenskoga Samostana sv. Križa na Kleparzu (pored Krakova). Prema našem je mišljenju crkvenoslavenska verzija oficija sv. Florijana nastala u Istri.

Gordana Čupković

Odjel za kroatistiku Sveučilišta u Zadru

gcupkov@unizd.hr

Čakavsko-štokavske osobitosti Hrabrićeve knjižice zaklinjanja

Glavni dio glagoljske knjižice različitih zaklinjanja protiv nevremena, koja se čuva u Arhivu HAZU (rukopis VII 21), zapisao je Mate Hrabrić koncem 18. stoljeća i već je prepoznato kako se u njoj baška čakavica prepliće s jedne strane s elementima hrvatskoga crkvenoslavenskog književnog jezika, a s druge strane s elementima štokavskoga književnog jezika, zbog kojih je pretpostavljeni predložak obrednih odlomaka knjižice koji od štokavskih tekstova rituala rimskoga (Štefanić upućuje na Kašićev tekst, Štefanić 1969: 172).

U ovom se radu uspoređuju tekstovi iz Hrabrićeve glagoljske rukopisne knjižice s podudarnim odlomcima iz Kašićeva *Rituala rimskog* (1640.) te s odlomcima zaklinjanja iz Bandulavićevih *Pištola i evanđelja* (izdanje iz 1699.) i s odlomcima zaklinjanja koje je u svojoj knjizi *Blagosov od polja* objavio Josip Banovac (1767.). Iz usporedbe tekstova vidljivi su postupci preuzimanja, ali i različitih prilagodba štokavskih jezičnih osobitosti u glagoljaškom tekstu, i to u razlikovnim fonološkim i gramatičkim kategorijama kao što su nastavci *l*-participa muškoga roda, refleksi *jata*, nova jotacija, množinski nastavci padeža, tvorbeni formanti te određene sintaktičke pojave.

Zapažanja potvrđuju nepouzdanost književnoga teksta kao izvora u rekonstrukciji slike organskoga idioma zapisivača.

Ujedno se, prateći smjerove širenja tekstova, ocrtavaju obri-
si izgradnje književnoga jezika izrazito tolerantna prema
višearječnosti.

Literatura

Štefanić, Vjekoslav. 1969. *Glagoljski rukopisi Jugoslavenske
akademije*. Zagreb: JAZU.

Dajana Ćosić

Staroslavenski institut, Zagreb

dajana.cosic@stin.hr

Izražavanje buduće radnje u *Brevijaru Vida Omišljanina*

U hrvatskome se crkvenoslavenskom jeziku buduća radnja mogla izraziti na više načina. Buduću se radnju moglo izraziti s pomoću prezenta svršenih glagola i s pomoću futura prvoga, složenoga glagolskog oblika koji se tvorio od infinitiva i prezenta jednoga od pomoćnih glagola *hotěti*, *načeti*, *iměti* i *včeti*. Takav je način tvorbe futura prvoga naslijeđen iz starocrkvenoslavenskoga jezika, s tim da se u tekstovima hrvatske redakcije češće pojavljuju oblici tvoreni s pomoću glagola *včeti* nego što je to slučaj u kanonskim starocrkvenoslavenskim tekstovima. Također, za hrvatsku je redakciju karakterističan i oblik futura prvoga koji se tvori od infinitiva i trenutnoga prezenta glagola *biti*.

Za izražavanje buduće radnje koja se može dogoditi prije druge buduće radnje upotrebljavao se futur drugi, koji se tvorio od trenutnoga prezenta glagola *biti* i *l*-participa (drugoga aktivnog participia preterita), koji je vrlo rijetko potvrđen u starocrkvenoslavenskim tekstovima, pa tako i u onima hrvatske redakcije. Osim navedenih načina, buduća se radnja mogla izražavati i konstrukcijom sastavljenom od aktivnoga prezentskog participia i infinitiva te trenutnoga prezenta glagola *biti* i pridjeva ili participia.

U ovome će se izlaganju predstaviti načini izražavanja budućnosti na primjeru *Brevijara Vida Omišljanina* (1396.).

Cilj je pronaći, popisati i opisati oblike s futurskim značenjem koji se pojavljuju u tekstu, utvrditi čestoću pojave određenih oblika te ih usporediti sa stanjem u latinskome predlošku.

Aneta Dimitrova

Sofia University »St. Kliment Ohridski«
Faculty of Slavic Studies
Department of Cyrillo-Methodian Studies
anetagd@uni-sofia.bg

Fragments and versions of the homily *In vanam vitam / De salute animae* (CPG 4031 / 4622) in Croatian Glagolitic miscellanies

A widely popular Byzantine homily about the vanity of this world, the Last Judgment, the salvation of the soul, and repentance, is listed twice in *Clavis Patrum Graecorum* under the titles *In vanam vitam* (CPG 4031) and *De salute animae* (CPG 4622). The first one is among the works of St Ephrem the Syrian, and the second one is ascribed to St John Chrysostom, but it is generally accepted that it belonged to neither of them. In Greek, the homily is preserved in more than 170 copies in several versions (the most widespread version is yet unpublished). It has at least three (and possibly more) Old Church Slavonic translations that date back to the 10th century. The Slavonic translations correspond to different Greek versions, sometimes with significant discrepancies. In the Slavic manuscript tradition, it was not uncommon that two different versions of the homily were included in one and the same manuscript (sometimes next to each other), e.g. in the copies of the *Zlatostruy* collection, or in the so-called *Zlatoust of Jagić*.

This text was also preserved in Croatian Glagolitic miscellanies from the 15th–16th century. One Slavonic version is available in the *Vinodolski miscellany* (beginning of 15th c.),

two versions – in the *Petrisov* (1468) and *Grškovićev miscel-
lany* (16th c.). In the paper, the Croatian copies of the homily
are compared to the other known Slavonic translations and
special attention is paid to their characteristic features.

Margaret Dimitrova

Sofia University »St. Kliment Ohridski«
Faculty of Slavic Studies
Department of Cyrillo-Methodian Studies
marg@slav.uni-sofia.bg

The Song of Songs in the First and Second Beram breviaries

As Josip Hamm has shown, the biblical book *Song of Solomon* was translated from Latin in Croatian Glagolitic milieu. The translation was produced in the framework of the translation and compilation of the Croatian Glagolitic breviaries following the Franciscan models of the late twelfth-early thirteenth century.

The paper proposed will discuss textual and linguistic peculiarities of the copies of *The Song of Songs* in the two Beram/Ljubljana breviaries viewed in the context of the text transmission of this Croatian Glagolitic translation. Scribes' preferences, innovations, and mistakes as well as the influence of the vernacular will be focused on. Translation techniques, mostly on the level of grammar, will be approached seen in comparison with the lexical and grammatical choices in three medieval Slavonic translations made from Greek in the period from the ninth to the fifteenth century. Examples revealing that the Croatian translator had a good command of Latin and that he took into account the specifics of the genre of this biblical book will be analyzed.

Marija-Ana Dürriegl

Staroslavenski institut, Zagreb
duerrigl@stin.hr

Stella Fatović-Ferenčić

Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb
Zavod za povijest i filozofiju znanosti
Odsjek za povijest medicinskih znanosti
stella@hazu.hr

Od riječi do procedure – iz istraživanja hrvatskoglagoljskih ljekaruša

Najznatniji broj tekstova s medicinskom tematikom sačuvan je u zbirkama recepata koje se najčešće nazivaju *ljekarušama*. U hrvatskoj su tradiciji sačuvane takve zbirke pisane latinicom, glagoljicom i zapadnom ćirilicom, u rukopisima od 14. do početka 19. stoljeća. Glagoljske su ljekaruše specifične više po svojem pismu, a manje po sadržaju jer se ne razlikuju bitno od europskih srednjovjekovnih vernakularnih receptuarija. To su redovito bili priručnici za redovnike i svećenike, a možda su se njima koristili i laici – dakle, svi koji su u nekoj mjesnoj sredini bili upućeni da jedni drugima pomažu, prenoseći iskustva i spoznaje starijih naraštaja.

Na prvi se pogled nameće pristup koji oblikovno i sadržajno određuje sačuvani korpus. Zapisani su tekstovi redovito kratki, sabiti, dapače šturi. Istaknute su *riječi*, najčešće imenice: bilo kao naziv za bolest ili tegobu, bilo kao naziv za ljekoviti sastojak. Naoko nasuprot tim statičnim elementima stoji opis tijeka postupka, *procedure* pripremljanja

i/ili primjene ljekarije. Često ih povezuje imperativ: *vazmi, smešai, stavi*. Njime se ne samo daje uputa nego se tekst (a što je razumljivo zbog i radi namjere spomenika) dovodi u dijalog/interakciju s primateljem, izvorno s osobom koja spravlja i primjenjuje ljekariju. Ljekaruše prenose sadržaje o tome *što* (riječ) i *kako* (procedura), no zapisani tekstovi u velikoj mjeri ostavljaju prostor za daljnje interdisciplinarno proučavanje.

Jiří Dynda

Slovanský ústav Akademie věd ČR, v.v.i., Praha
Oddělení paleoslovenistiky a byzantologie
dynda@slu.cas.cz

The extent of the early Old Church Slavonic translation of the *Pentateuch* preserved in the Croatian Glagolitic breviaries and missals

The Church Slavonic version of the Croatian Glagolitic breviaries and missals was generally based on Latin textual models, with the exception of some biblical texts, where an already existing Old Church Slavonic translation from Greek was used. This paper will focus on the examination of the text of the *Pentateuch* and the exact scope of its earliest Old Church Slavonic translation (in the case of the *Pentateuch* reading, it is mainly the version known from the *Paroimiarion*) attested in Croatian Glagolitic medieval literary monuments. In addition, the range of readings from the *Pentateuch* that were translated directly from Latin in the Croatian Glagolitic monuments will be specified. Then there will follow a thorough description of sections of the text that, while corresponding to the Latin text in places that differ from the Greek text, clearly show signs of the earliest Old Church Slavonic translation.

The paper is partly based on previously published works (e.g. by J. Vajs, A. V. Mikhailov, P. Stankovska, etc.), but mostly on a current research based on material from a forthcoming critical edition of the text of the *Pentateuch* attested in the Croatian Glagolitic missals and breviaries.

Александра Ѓуркова

Универзитет »Св. Кирил и Методиј«, Скопје
Институт за македонски јазик »Крсте Мисирков«
aleksandrag@imj.ukim.edu.mk

Линеаризација на заменските форми во македонските црковнословенски текстови

Во оваа статија предвид се зема позицијата на заменските форми во рамките на реченицата во црковнословенскиот, преку примери од македонските црковнословенски текстови што датираат од 12 век до 16 век. Притоа, предвид ги земаме енклитичките и проклитиките заменски форми, со посебен осврт кон специфичните промени што се јавуваат во црковнословенскиот јазик од македонска редакција. Всушност, енклизата во словенските јазици не се задржала како ригиден и затворен систем. Според Вондрак (Vondrák 1928: 568) може да се забележат неколку промени: старите енклитики ја губат својата вообичаена позиција, а некои повеќе немаат статус на енклитики, односно стануваат ортотонични и може да го заземат кое било место во реченицата. Вондрак (*ibid.*) наведува примери како: нже вы прнемлетъ, ма прнемлетъ н нже прнемлетъ ма Mt10,40, според коишто се заклучува дека веројатно, овие форми првично не биле енклитични. Истиот автор упатува на примери од Синајскиот еухологиум (11 век): та молнмъ господн љуба, та молнмъ владыко 40a5. Посебно внимание се посветува на улогата што ја имаат кратките заменски форми во развојот на удвојувањето на објектот, што може да се документира и преку од македонските текстови, особено од 16

век, на пример во Крнинскиот и Киевскиот дамаскин (Илиевски 1972).

Анализата има за цел да ги идентификува главните тенденции во линеаризацијата на заменските форми во македонските црковнословенски ракописи, како и во развојот на удвојувањето на објектот како балканизам, и да ги сопостави со развојните тенденции кои се присутни во современите јазици, поточно во македонскиот и во бугарскиот стандарден јазик.

Литература

- Илиевски, П. Хр. 1972. *Крнински дамаскин*. Скопје: Институт за македонски јазик.
- Večerka, R. 1989. *Altkirchenslavische (altbulgarische) Syntax, I. Die Lineare Satzorganisation*. Freiburg i Br.: Weiher.
- Vondrák, W. 1928. *Vergleichende slavische Grammatik, II band. Formenlehre und Syntax*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

Ivana Eterović

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Odsjek za kroatistiku

isankovi@ffzg.hr

Juraj Matej Kovač

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Odsjek za kroatistiku

jm.kovac@outlook.com

Izdanja sensjske glagoljske tiskare kao izvor Akademijina Rječnika hrvatskoga ili srpskoga jezika

Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, poznat pod nazivom *Akademijin rječnik*, obuhvaća i reprezentativnu građu iz 16. stoljeća pisanu svim trima hrvatskim pismima, čijim su dijelom i izdanja sensjske glagoljske tiskare. U njegove je izvore ušlo pet njezinih izdanja: *Spovid općena* (1496.), *Naručnik plebanušev* (1507.), *Transit svetoga Jerolima* (1508.), *Mirakuli Blažene Dêve Marije* (1508.) i *Korizmenjak* (1508.), dok je *Ritual* (?) ušao u izvore za *Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije. Misal* (1494.) i *Meštrija dobra umrtija* (?) nisu pak dosad zahvaćeni nijednim hrvatskim povijesnim rječnikom. Dosadašnja istraživanja Anice Nazor i Johanna Reinhardta *Spovidi općene, Korizmenjaka* i *Naručnika plebanuševa* pokazala su da *Akademijin rječnik* nije zabilježio sve riječi iz tih izvora, stoga su u svojim radovima popisali riječi koje bi mogle ući u njegove dopune.

Nastavljajući njihova istraživanja, u ovome ćemo izlaganju usmjeriti svoju pozornost na leksičko blago dvaju iz-

danja senjske glagoljske tiskare: *Naručnika plebanuševa* i *Mirakula Blažene Dêve Marije*, i to na one riječi koje nisu zabilježene u *Akademijinu rječniku*, čime želimo dati doprinos hrvatskoj povijesnoj leksikografiji. Suvremeni latinički prijepisi tih dvaju izdanja priređeni su u fizičkome i elektroničkome obliku u okviru institucijskoga istraživačkog projekta *Istraživanja jezika i pisma glagoljskih neliturgijskih tekstova* pri Filozofskome fakultetu Sveučilišta u Zagrebu tijekom 2021. i 2022. godine.

Josip Galić

Staroslavenski institut, Zagreb
jgalic@stin.hr

Viacheslav Kozak

viacheslav.kozak@gmail.com

Jezik odlomka Pseudoeuzebijeve poslanice Damazu iz Berčićeve zbirke

U zbirci glagoljskih fragmenata Ivana Berčića koja se čuva u Ruskoj nacionalnoj biblioteci u Sankt-Peterburgu nalazi se i odlomak Pseudoeuzebijeve poslanice biskupu Damazu o smrti sv. Jeronima, teksta koji je jedan od sastavnih dijelova popularnoga kasnosrednjovjekovnog djela o sv. Jeronimu *Vita et transitus sancti Hieronymi*. Odlomak potječe iz 15. stoljeća. Ima deset pergamentnih listova (što ga čini jednim od najvećih u zbirci) na kojima je tekst ispisan dvostupačno uglatom glagoljicom. U Berčićevu je ostavštinu odlomak dospio iz Sukošana u neposrednoj blizini Zadra.

U izlaganju će se na svim razinama opisati jezik odlomka te će se argumentirati da je hrvatskoglagoljski tekst poslanice preveden s češkoga jezika. S obzirom na to da se u jeziku teksta miješaju crkvenoslavenski i čakavski elementi, osobita će se pozornost pokloniti identificiranju jednih, odnosno drugih. Na temelju čakavskih crta pokušat će se odrediti je li odlomak nastao na području na kojem je pronađen.

Tomislav Galović

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Odsjek za povijest

galovic.tomislav@gmail.com

Glagoljaš pop Ivan Feretić (1769. – 1839.) i njegovo historiografsko djelo *Fragmen historiae / Komad skazanja i povidanja*

Krčki glagoljaš Ivan Feretić (Joannis Ferrettich) – rođen (4. studenog 1769.) i umro (13. ožujka 1839.) u Vrbniku kao »redovnik starešinske iliti dekanalske crkve od Verbnika« – jedno je od ključnih imena predpreporoditeljskoga razdoblja ne samo na otoku Krku i u Krčkoj biskupiji nego i na susjednome kopnenom području odnosno u Senjskoj i Modruškoj (ili Krbavskoj) biskupiji. Nakon privatne glagoljaške škole za svećenike koju završava u rodnom gradu, odlazi u Veneciju gdje studira »ljeposlovku« (retoriku). Kao intelektualac i prosvjetitelj zalaže se za političku integraciju hrvatskih prostora, a što se jako dobro očituje i u njegovoj jezičnoj koncepciji kada kaže kako »ime iliričko, slovinsko, kroa'tsko iliti hrvatsko, zlamenuje jedan narod, i uzima se na prominu jedno za drugo«.

Iako se tijekom svojega života i rada bavio brojnim temama, za života ništa nije tiskom objavio, ali je iza sebe ostavio nekoliko rukopisa različite tematike – književne (*Poemata Sacra / Popivanja sveta; Pisme i popivanja*), teološko-propovjedničke (*Apostrophe Controversistica / Pramkrenutje Prigovarateglno; Pohvala Pričiste Divice Marije; Pohvala od Svetoga Ivana Karstitelja Proroka i Mučenika*), prirodoslovne (*Index alfabeticum herbarum / Kazalo bukvično*). Najvažniji

su mu ipak oni historiografski: *Fragmen historiae civitatis et insulae Veglae. Opus criticum – Komad skazanja i povida- nja od grada i otoka kerskoga illiti veglskoga. Dillo ogovorno i Littopisanja stvari dogojenih i zamiritih ili kratko sabranje i ispisanje stvari zabiljivih, ovde i onde po svitu pripečenih od 1792. do 1814.* U pogledu istraživanja prošlosti zavičajno- ga otoka Feretić je svojim pisanim radom zaslužio atribut začetnika krčke historiografije. Autor je dvaju spomenutih historiografskih djela od kojih prvo završava 1819., a drugo 1824. godine.

U ovom ćemo izlaganju analizirati Feretićeve rukopis i njego- ve prijepise djela *Fragmen historiae / Komad skazanja i povi- danja* koji se sada čuvaju u Rijeci, Krku i Splitu. Naglasak će biti stavljen na glagoljaške teme u tome djelu te će se ukaza- ti na potrebu objavljivanja te prve sinteze povijesti i zemljo- pisa grada i otoka Krka na hrvatskom jeziku.

Alexey A. Gippius

agippius@mail.ru

Savva M. Mikheev

mikheev@gmail.com

Glagolitic inscriptions newly discovered in Novgorod

The paper will present two dozen graffiti inscriptions discovered in Novgorod in recent years, all dating back to the 11th and 12th centuries. The new finds come from the walls of the St. Sophia Cathedral, the Annunciation Church at Gorodische, and the St. George's Cathedral of the Yuriev Monastery.

The most significant inscriptions including the longest surviving Old Russian Glagolitic graffito to be uncovered, were found on fragments of frescoes in the ruins of the Annunciation Church during the excavation of 2017. This church was founded in 1103 and demolished in the 14th century.

Antoaneta Granberg

University of Gothenburg

Department of languages and literatures

antoaneta.granberg@sprak.gu.se

The transmission of the Byzantine *Alexander Romance* in Slavonic, 14th–16th centuries

Pseudo-Callisthenes *Alexander Romance* was compiled in Greek in the third century. The text was later adopted to the Christian culture of Byzantium, and, as a result, a new branch of the text transmission was developed, the recension ϵ (Trumpf 1974, Stoneman 2007). The 14th century Slavonic translation of the *Alexander Romance* was made from a manuscript that contained an unpreserved Greek version, based on recension ϵ , but different from it (Afanas'eva 1984).

The large amount of text witnesses indicate that this Slavonic translation was widely disseminated in the Balkans (Granberg 2018). There is still no text critical edition of the Slavonic translation, but several text witnesses in manuscripts from the period between the 14th and the 16th centuries have been edited and translated (Nakaš 2021, with references to the previous editions). However, we have only a fragmentary picture of the production and dissemination of Slavonic manuscripts of the *Alexander Romance* in the Balkans from the 14th until the 16th c.

The presentation addresses the need for comprehensive understanding of the spread and the reception of Slavonic *Alexander Romance* during this period, and it focuses on the

following research questions: In what environment were the manuscripts produced and in what environment were they used? How was the text affected by the book form? How much did a manuscript of the *Alexander Romance* cost? Who were the scribes, the readers, and the owners of the manuscripts? How is the reception of the text reflected in the changes that arose in the segmentation of the text during its transmission? The results presented in the paper contribute to a more comprehensive understanding of the book production, seen through the text transmission of the 14th century Slavonic translation of the *Alexander Romance*.

References

- Afanas'eva 1984. Афанасьева, Е. В. К вопросу о связях древнегреческой, среднегреческой и сербской редакций романа об Александре Македонском. *Древнерусская литература. Источниковедение. Сборник научных трудов*. Ленинград, 31–44.
- Granberg, Antoaleta, 2018. En slavisk tradition av Alexanderromanen. I: Karin Hult och Gunhild Vidén, *Alexanderlegenderna i tid och rum: Alexander den stores gränslösa historia*. Stockholm: Appell, 47–64.
- Nakaš 2021. Накаш, Лејла. Роман о Александру Великом према Берлинском рукопису српске Александриде *Ms. slav. quart. 8, prije 1535. godine*. Sarajevo: SPKD »Prosveta«.
- Stoneman, Richard. 2007. *Il romanzo di Alessandro*. [Milano]: Fondazione Lorenzo Valla. (*Le storie e miti di Alessandro*, 6)
- Trumpf, Jürgen. 1974. *Anonymi Byzantini Vita Alexandri regis Macedonum*. Stutgardiae. (Bibliotheca scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana)

Искра Христова-Шомова

Софийски университет »Св. Климент Охридски«

Факултет по славянски филологии

Катедра »Кирилометодиевистика«

iskrashomova@gmail.com

Старите славянски преводи на *Книгите на Макавеите*

Книгите на Макавеите не са сред библейските книги, преведени от св. Кирил и Методий. Вероятно най-ранният техен славянски превод е частичният превод на четивата от тези книги за Бревиара и Мисала, направен от латински на хърватски през XIII-XIV в. Този превод беше публикуван неотдавна от Весна Бадурина Стипчевич. В края на XV в. е направен друг славянски превод на тези книги от латински, предназначен за *Генадиевската библия* от 1499 г., пълен библейски свод, изготвен под ръководството на новгородския архиепископ Генадий. Този превод, но редактиран, е включен и в *Острожката библия*, първата печатна Библия на кирилица, издадена през 1581 г. в Острог от Иван Фьодоров.

В доклада ще бъде представено сравнение между двата стари славянски превода, направени от латински, но на различни места. Публикацията на хърватския текст, придружена с подробен анализ, дава възможност за такова сравнение. Ще се проследи отношението към латинския текст на *Vulgata*, както и към наследената традиция на библейски преводи, започнали с преводите на Светите братя Кирил и Методий. Ще бъде направен опит да се даде оценка на подходите на преводачите

според предназначението на текстовете – богослужбен (хърватски) и чети (староруски), както и според средата, в която възникват – католическа и православна.

Mirko Jankov

Umjetnička akademija Sveučilišta u Splitu
Odsjek za glazbenu pedagogiju i glazbenu kulturu
mirjan83@gmail.com

Pučki crkveni napjevi glagoljaških korijena u vremenu današnjice – primjenjivost u liturgijskoj i koncertnoj praksi (primjeri iz triju mjesta bliže splitske okolice)

U izlaganju će biti riječ o trima (do posljednjega crkvenog koncila glagoljaškim) župama iz bliže splitske okolice: Župi Gospe od Otoka – Solin, Župi Uznesenja Blažene Djevice Marije – Klis te Župi sv. Martina, biskupa – Vranjic. Iako je broj njihovih pučkih crkvenih napjeva – u rasponu od jednoglasnih i dvoglasnih do troglasnih, a ponekad i četveroglasnih – smanjen u odnosu na vremena prije Drugoga vatikanskog sabora, oni još uvijek obuhvaćaju čitavu liturgijsku godinu.

Tradicijski liturgijski i paraliturgijski napjevi iz Solina, Klisa i Vranjica, na koje se ovom prilikom želimo pregledno osvrnuti, preživjeli su – povijesno-društvenim krizama unatoč – ono što kolokvijalno nazivamo test vremena te su, kao takvi, u svijesti vjerničkoga puka i samih pjevač(ic)a odavno postali »zvukovno-crkvenim amblemima« pojedinioga pučkog pjevačkog zbora / župne zajednice, odnosno neizostavnim dijelom određenoga liturgijskog vremena, točnije samoga obreda ili pučke pobožnosti.

Osim toga, osobito u posljednjih tridesetak godina, takvo pjevanje svoju javnu vidljivost ostvarilo je i izvan obrednoga kon-

teksta, posredstvom odgovarajućih koncertnih prezentacija te pomoću različitih elektroničkih medija i platforma. Prilikom glazbenim obradama – na koje je ovom prilikom stavljen poseban naglasak – pojedini napjevi doživjeli su i mogućnost stanovite izričajne nadogradnje kao i olakšan ulazak u repertoare drugih pjevačkih zborova, crkvenih i svjetovnih, bilo sa svrhom crkvene ili pak koncertne uporabe.

Ljubica Jovanović

American Public University System, Charles Town
(West Virginia)

ljubica.kotsiris@gmail.com

The role of theology in Cyrillo-Methodian mission to the Slavs

When Saints Cyril and Methodius are mentioned, the first thing that comes to mind, both in popular and scholarly circles, is the translation of the Christian texts from Greek to Slavic vernacular. The second is that Cyril invented a script for the Slavs, who were illiterate. A logical conclusion is that Slavs converted to Christianity, because they could worship in their own language. A theologian cannot discuss if Slavs did or did not possess a script in the 9th century. However, the fact that this mission occurred in the 9th century and that it started from Byzantium indicates likelihood that an iconophile theology was transmitted to the Slavs in the process.

This presentation will discuss the historical and theological background of the mission of the Thessalonian brothers, which started in the aftermath of the final victory of iconophiles (843) in the iconoclastic controversy which lasted in the Christian East for over a century. Moreover, the main source of the translation project, *Vita Constantini*, belongs to the subgenre of iconophile hagiography. I raise a question if this theology had a major role in the wholehearted acceptance by the Slavs of the Christianity that Saints Cyril and Methodius translated and preached. The evidence lies in the creative energy of the subsequent literary works and the originality in their worship and artistic expression.

Kristijan Juran

Odjel za povijest Sveučilišta u Zadru

Centar za istraživanje glagoljaštva Sveučilišta u Zadru

jurankristijan@gmail.com

O uporabi ćirilice u Šibeniku tijekom 16. stoljeća

Kada se govori o uporabi slavenskih pisama na hrvatskim prostorima, šibensko se područje nerijetko smatra svojevrsnim razmeđem odnosno područjem razdvajanja i/ili pak prožimanja glagoljičnoga sjeverozapada i ćiriličnoga jugoistoka. Sačuvani pisani korpus šibenske glagoljaške baštine uglavnom pripada 17. i 18. stoljeću te je dobrim dijelom objavljen i znanstveno problematiziran. Pretežu glagoljični zapisi, ali ne zaostaju mnogo za njima ćirilični i latinični. Tom središnjem korpusu prethodi onaj iz 16. stoljeća, sa samo nekoliko glagoljičnih zapisa te nešto više ćiriličnih.

Tema ovog izlaganja upravo su šibenski zapisi ćirilicom iz 16. stoljeća, dakle oni s potpisom šibenskih pisara, među kojima se ističu pripadnici plemićke obitelji Zavorović. S jedne je strane riječ o zapisima crkvene provenijencije, a s druge o dokumentaciji o osmansko-mletačkim odnosima na šibenskome pograničju.

Jagoda Jurić Kappel

Institut für Slavistik der Universität Wien

jagoda.kappel@univie.ac.at

Prevoditeljsko-prerađivački postupak hrvatskih glagoljaša u brevijarskim prijepisima teksta *Otkrivenja*

U hrvatskoglagojskoj (srednjovjekovnoj) baštini brojni su prijepisi teksta *Otkrivenja* donekle zanemarenoga u hrvatskoj paleoslavistici iako je o njegovoj važnosti, usporedivši ga s jednom bosanskom (Hv, iz *Hvalova zbornika*, 1404.) i jednom ruskom (Rum, iz *Rumjancevljeve zbirke*, početak 14. st.) inačicom, već 1891. god. pisao Vatroslav Oblak, što je 1960. god., drukčijim dokaznim postupkom, potvrdio i Josip Hamm. Njima su se posredno ili neposredno u posljednje vrijeme pozabavili strani staroslavenisti, među ostalim, Anatolij A. Alekseev i O. P. Lihačeva (1985.), Karsten Grünberg (1996., 1999.) i Iva Trifonova (2016.).

Apoklipsa, jedina novozavjetna proročka knjiga, ne pripada temeljnomu ćirilometodskom fondu, ali je rano ušla u sastav liturgije zapadne Crkve. Ona je zbog svojega mističnog sadržaja i završne vizionarske poruke bila omiljenim štivom na zapadu kao i među hereticima, pa tako i bosanskim. Rijetki su njezini prijepisi na slavenskome jugu jer nije bila sastavni dio istočnoga bogoslužja. Međutim, brojne su njezine inačice (uglavnom s komentarom) u zbornicima s istočnoslavenskoga prostora.

Kao za mnoge ne samo liturgijske tekstove, postavlja se pitanje područja s kojega bi glagoljašima stizale najstarije crkvenoslavenske matice, neposredno iz Moravske ili tzv.

južnim putem (Mihaljević, 2017.). Postoji tumačenje, koje se poziva na ŽM (glava XV), da je *Otkrivenje* bilo sastavnim dijelom *Biblije* koju je Metod sa suradnicima upotpunio u Moravskoj, otkuda bi onda ona (ili njezini dijelovi) bila stigla i u Istru/Hrvatsku. Većina istraživača smatra, pak, da je hrvatskoglegoljska *Apokalipsa* došla u dodir s kasnijim (od 12. st. nadalje) crkvenoslavenskim tekstovima zasnovanim na grčkom prijevodu, dakle s Juga, i da je prema potrebama Katoličke Crkve postupno prilagođavana (ili iznova prevedena prema) *Vulgati* (Oblak, Hamm, Alekseev, Grünberg, a u širem smislu i Tandarić).

Usporedba hrvatskoglegoljskih prijepisa *Otkrivenja* pokazuje iznenađujuće krupne leksičko-tekstovne razlike među njima, što upućuje na brojne prijevode i prerade ove knjige nastale u razmjerno kratkom rasponu na nevelikom području. I to govori o obrazovnoj razini i raznolikim profilima glagoljaških pisaca/pisara od kojih su neki bili i prevoditelji i prerađivači (Šimić i Vela, 2021.). Čini se da se s ovim tekstom (za kojim je očigledno postojala potreba) slobodnije postupalo nego što je to bio slučaj s ostalim liturgijskim knjigama: psaltiriom, evanđeljima i apostolima, čiji je prvotni prijevod bio neprikosnoven.

Svi hrvatskoglegoljski brevijari sadržavaju knjigu *Otkrivenja*, u cjelini (VO, Vb₂, N₁, N₂, Br₂ /s manjim lakunama/ i *Dabarski*) ili fragmentarno. Na temelju usporedbe njezinih prijepisa u odabranim hrvatskoglegoljskim brevijarima (kojih ima ukupno 32), VO (Vb₁, Vb₂ i Pad), Vt₅, Br₂, N₂ i Mosk, mogu se prema prevoditeljsko-prerađivačkom postupku utvrditi sljedeće skupine:

1. arhaična, VO sa svojom omišaljsko-krčkom skupinom, Vb₁, Vb₂ i Pad

2. Vt₅, Br₂
3. N₂
4. Mosk.

Istraženi materijal pokazuje da su mnogi glagoljaši bili vični (u različitom omjeru) i latinskomu jeziku te da se često mogu smatrati i redaktorima svojih spisa. Te se postavke potkrepljuju leksičkim i tekstovnim primjerima iz tih brevijara.

Mehmed Kardaš

Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu
Odsjek za bosanski, hrvatski i srpski jezik
mehmed.kardas@ff.unsa.ba

Erma Ramić-Kunić

Institut za jezik Univerziteta u Sarajevu
erma.ramic.kunic@izj.unsa.ba

Leksik *Druge Pavlove poslanice Korinćanima* u bosanskim i hrvatskoglagoljskim apostolima

U dosadašnjim istraživanjima još uvijek je ostao nedovoljno proučen odnos bosanskih i hrvatskoglagoljskih tekstova apostola. U ovome će se radu pažnja posvetiti tekstovno-lexičkome nivou *Druge Pavlove poslanice Korinćanima* u bosanskim i hrvatskoglagoljskim apostolima. Usporedba će obuhvatiti bosanske apostole iz *Hvalova* i *Mletačkog zbornika*, *Giljferdingov apostol br. 14* i *Pantelejmonov apostol* te tekstove apostola iz hrvatskoglagoljskih misala *Hrvojeva*, *Novakova*, *Vatikanskog 4* i *Ročkog*.

S ciljem davanja jasnije slike o tekstovno-lexičkome nivou bosanskoga u odnosu na hrvatskoglagoljski tekst *Druge Pavlove poslanice Korinćanima*, sve će se usporedbe provesti i na najstarijim očuvanim staroslavenskim apostolima. Usporedbom leksičkih slojeva hrvatskoglagoljskoga i bosanskoga teksta u *Drugoј Pavlovoj poslanici Korinćanima* pokazat će u kojoj mjeri slijede konzervativniji tip teksta, a u kojoj su inovirani pod utjecajem tzv. preslavske redakcije.

Preliminarni rezultati istraživanja upućuju na to da je udio preslavskoga leksičkog sloja u bosanskom apostolu manji u

odnosu na hrvatskoglagoljske tekstove. Zapravo, analizirana građa hrvatskoglagoljskih tekstova u dosadašnjim proučavanjima ukazala je na to da su potencijalni preslavizmi u hrvatskoglagoljskim tekstovima razmjerno brojni, što je argument koji ide u prilog pretpostavci da su u ranijem razdoblju hrvatski glagoljaši posjedovali prijevod apostola koji je prošao preslavsku redakciju i na hrvatski prostor došao najvjerojatnije južnim putem. Međutim, bosanski apostoli, za razliku od bosanskih evanđeoskih tekstova u kojima se na tekstovno-leksičkome nivou čuva izrazita arhaičnost teksta, pokazuju jaču inoviranost tzv. preslavskom leksikom.

Vladislav Knoll

Slovanský ústav Akademie věd ČR, Praha
Oddělení paleoslovenistiky a byzantologie
knoll@slu.cas.cz

Jezik *Služebnika* Josefa Vajsa u okviru novocrkvenoslavenskih inačica

U našem bismo izlaganju htjeli ocijeniti prijedlog postojanja češko-crkvenoslavenskog jezika, koji je napravio Josef Vajs u svojem *Služebniku* iz 1922. godine. Osnovnu fonološku strukturu toga jezika iz perspektive hrvatske (Vajs je sudjelovao u obnovi hrvatskoga crkvenoslavenskog jezika) i češke crkvenoslavenske tradicije analizirali su F. V. Mareš i M. Vepřek.

Naš je cilj, međutim, proučiti Vajsov *Služebnik* u okviru novocrkvenoslavenskih inačica prve polovice 20. stoljeća te usporediti fonološku i morfološku strukturu toga liturgijskog teksta s tekstovima iz grčkokatoličke (lavovske metropolije i mukačevske eparhije) i pravoslavne (uglavnom ruske) sredine. Smatramo da bi neke osobine uključene u Vajsov tekst mogle biti nadahnute grkokatoličkom tradicijom istoka tadašnje Čehoslovačke. Vajsov tekst možemo također postaviti u kontekst tendencija latinizacije (ili izdavanja pojednostavljenih, vernakulariziranih prijepisa) crkvenoslavenskih tekstova, s kojima se također srećemo u Grkokatoličkoj Crkvi toga razdoblja.

Silvio Koščak

Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu

koscak.silvio@gmail.com

Liturgijska izlaganja u hrvatskoglagoljskoj tradiciji

Liturgijsko izlaganje, kao posebna vrsta teološkog pisanja, pronašlo je mjesto unutar hrvatskoglagoljske neliturgijske zborničke baštine. Ta književna vrsta obuhvaća opsegom i sadržajem različite tekstove o misi, drugim sakramentima, blagoslovima i slično, a dosada je neprikazana u kontekstu istraživanja hrvatskoglagoljske neliturgijske baštine. Liturgijska izlaganja poznata su od patrističkoga razdoblja, a tumačenje elemenata bogoslužja, osoba, svetih vremena i prostora alegorijskom metodom popularnost uživa od karolinškoga razdoblja i Amalara iz Metza do kasnoga srednjovjekovlja i Vilima Duranda starijega.

U hrvatskoglagoljskoj tradiciji prevedeni su ili kompilirani tekstovi autora latinskih liturgijskih izlaganja. Primjere nalazimo u više hrvatskoglagoljskih neliturgijskih zbornika, poput zbornika Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti signatura HAZU Ia, 34; IIIa, 7; IIIa, 15 (*Vinodolski zbornik*); IIIa, 18 kao i IVa, 120 (*Tkonski zbornik*) te IVa, 141 (*Fatevićev zbornik*). Elemente te književno-teološke vrste nalazimo i u glagoljskom zborniku Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Ljubljani pod signaturom Ms 368-3 (Zoisova zbirka).

Slavko Kovačić

Nadbiskupski arhiv u Splitu

skovacic38@gmail.com

Predavanje staroslavenskoga jezika na bogoslovnom učilištu privremenoga pokrajinskog glagoljaškog sjemeništa u Zadru

Dobro poznavanje glagoljičkoga pisma oduvijek je bio jedan od glavnih uvjeta da bi kandidat za zvanje glagoljaškog svećenika mogao biti zaređen, a neophodnost učenja crkvenoslavenskoga jezika nametala se u većoj mjeri tek nakon rimskih izdanja glagoljskih misala i brevijara jer su u njima tiskani tekstovi na istočnoj varijanti toga jezika, a ne dotadašnjoj hrvatskoj. Veća se pozornost počela posvećivati učenju toga jezika od sredine 18. stoljeća kad su otvorena glagoljaška sjemeništa: Zmajevićevo u Zadru (1748.) i Bizzino u Priku kod Omišu (1750.). O tome svjedoči niz sačuvanih primjeraka staroslavensko-hrvatskih rječnika nekoć u vlasništvu pojedinih bogoslova sjemeništa u Priku napisanih hrvatskom ćirilicom, od kojih je najstariji pripadao jednomu od onih iz prvih generacija. Međutim, o predavanju i provjeri znanja na tim dvama učilištima nisu sačuvani podaci, a to stoga što je od njihova arhivskoga gradiva jedva što ostalo. Zna se da su plan i program školovanja na tim vrlo skromnim učilištima bili svedeni na najnužnije. Upravo su zbog toga vrhovne austrijske vlasti u okviru provođenja opće školske reforme 1821. godine donijele odluku o zatvaranju tih dvaju sjemeništa i otvaranju novoga Privremenoga pokrajinskoga glagoljaškog sjemeništa u Zadru sa znatno upotpunjenim planom i programom studija na njegovu bogoslovnom učilištu.

U prvotnom planu i programu nastave na tom novom učilištu nisu bili predmeti ni Staroslavenski ni Hrvatski jezik, a bio je Talijanski jer je to bio službeni jezik tadašnje državne administracije, pa se smatrala da ga budući župnici moraju naučiti. Ipak se tijekom naknadnoga savjetovanja o dopuni plana i programa došlo do zaključka da je potrebno uvrstiti i Staroslavenski, pa je prijedlog da u tom »zadarskom sjemeništu bude namješten profesor staroga slavenskog jezika, koji će to predavati i klericima svih dalmatinskih biskupija (...) i onim studentima tamošnjih viših učilišta koji to budu htjeli« car 29. prosinca 1822. odobrio. Potrebno je u svezi s tim naglasiti da je to bio prvi slučaj uvođenja toga jezika u nastavu neke školske ustanove državnom uredbom na području cijele tadašnje Habsburške Monarhije, zacijelo i europskoga zapada. Pri tom se izričito rabi riječ *katedra*.

Pokušaji da se za prvoga profesora na toj katedri nađe nekoga svećenika iz dalmatinskih biskupija ili Krčke i Senjske nije uspio, prije svega stoga što je taj ujedno trebao predavati i talijanski. Napokon je za to predložen i potvrđen franjevac trećoredac fra Benedikt Mihaljević. On je s predavanjima počeo u tijeku te 1823./1824. godine. Nakon zatvaranja toga privremenog učilišta predavao je to isto sve do svoje posljednje bolesti i smrti († 1855.) na novom visokom bogoslovnom učilištu Centralnoga bogoslovskeg sjemeništa dalmatinskih biskupija otvorenom u Zadru 1826. godine.

Njegova su predavanja iz staroslavenskoga i talijanskoga jezika pohađali studenti tijekom prvih šest semestara. U početku su na ispitima postizali najlošiji uspjeh baš iz tih dvaju predmeta, što je izazvalo negodovanje pokrajinske vlade i vrhovnih školskih vlasti u Beču. Nakon ispitivanja uzroka otkrilo se da je uz razumljive teškoće učenja tih jezika za one koji prethodno nisu pohađali gimnazijsku nastavu

doprinijelo i to što se u početku pohađanje predavanja nije smatralo posve obvezatnim. Napokon je iz Beča stigla stroga naredba da je pohađanje i polaganje ispita iz tih predmeta za sve studente obvezatno jednako kao i iz ostalih predmeta, a tako i strogo ocjenjivanje znanja na ispitima te da se ti predmeti predaju tijekom svih semestara studija, koji je u međuvremenu produžen na pet akademskih godina. Primjenom tih mjera postiglo se znatno poboljšanje.

Martina Kramarić

Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb
mkramar@ihjj.h

Prijevod staročeškoga *Pasionála* na starohrvatski jezik zapisan u *Petrisovu zborniku* (1468.)

Kao rezultat boravka hrvatskih svećenika benediktinaca glagoljaša u Pragu tijekom 14. i 15. stoljeća u hrvatskoj je srednjovjekovnoj književnosti sačuvan djelomičan prijevod staročeškoga *Pasionála*, odnosno latinske *Zlatne legende* (*Legenda aurea*) Jakova iz Varazzea. Ukupno je sačuvano 12 članaka poznatih pod imenom *Životi svetaca* u glagoljičnome *Petrisovu zborniku* (1468.). Tekst hrvatskoga prijevoda nije još uvijek objavljen. Jezik je navedenih djela starohrvatski čakavske osnovice s velikim utjecajem crkvenoslavenškoga, ali i češkoga jezika.

Petrisov zbornik opisao je Vjekoslav Štefanić u monografiji *Glagoljski rukopisi otoka Krka* (1960.), a time i *Živote svetaca* te druge tekstove u kojima je uočio utjecaj češkoga jezika. Te legendarne hagiografije posebice je proučavao Stjepan Ivšić, koji je boraveći u Pragu imao priliku usporediti hrvatske prijevode s češkim izvornicima. U svojim dvama opširnim člancima o starohrvatskim prijevodima sa staročeškoga (1922./1923. i 1927./1928.) zaključio je da su tekstove prevodili Hrvati, da su određene pogreške u prijevodima nastale zbog nerazumijevanja češkoga izvornika ili zbog pogrešaka u češkome izvorniku prema latinskome tekstu te da hrvatski prijevodi mogu pomoći u točnome otkrivanju češkoga izvora jer je staročeški *Pasionál* zapisan u više inačica.

U ovome izlaganju pokušat ćemo nadopuniti i precizirati njegova istraživanja usporedbom starohrvatskih tekstova s dostupnim staročeškim izvornicima, a i s obzirom na neslaganje dosadašnjih istraživača oko broja tekstova prevedenih sa staročeškoga jezika.

Marek Krejčí

Center for Slavic Art Studies, Praha

mkrejci.mkcr@post.cz

Proučavanje glagoljaške kulturne baštine u češkom i moravskom svećenstvu

Prije deset je godina na ovom skupu akademik Josip Bratulić u svojem predavanju podsjetio na život i djelo češkoga slavista, teologa i sveučilišnoga profesora Josefa Vajsa. U hrvatskoj stručnoj literaturi poznat je također njegov mlađi kolega Josef Vašica, profesor Sveučilišta u Olomoucu. Primjereno je o stoljetnoj obljetnici Staroslavenske akademije podsjetiti na danas već davno zaboravljene i druge češke i moravske svećenike, koji su na prijelazu 19. i 20. stoljeća podržavali borbu hrvatskih glagoljaša za uporabu starocrkvenoslavenskoga jezika u liturgiji i proučavali glagoljašku kulturnu baštinu (npr. Oldřich Černík, František Pechuška, Josef Ptašinský, Jan Hudeček).

U promicanju očuvane ćirilometodske tradicije i njegovanju staroslavenske liturgije i kulture među Moravljanima se krajem 19. stoljeća posebno istaknula udruga Apostolat Ćirila i Metoda. P. František Hanuš Žundálek prvi je autor češke biografije biskupa Antuna Mahnića, u kojoj je naglasio Mahnićev čvrst položaj zaštitnika te zajedničke tradicije na hrvatskom tlu.

Kristijan Kuhar

Staroslavenski institut, Zagreb
kristijan.kuhar@stin.hr

Sandra Požar

Staroslavenski institut, Zagreb
sandra.pozar@stin.hr

Podjela hrvatskoglagoljskih misala u svjetlu primjene statističkih postupaka

Polazeći od podjele hrvatskoglagoljskih liturgijskih spomenika na sjevernu i južnu odnosno stariju i mlađu skupinu koju je uspostavio J. L. Tandarić (Tandarić 1980), a na temelju novijih istraživanja u kojima se iskristalizirala i treća, prijelazna skupina, izlaganje će pokazati kako se primjenom odgovarajućih statističkih postupaka na tekstove hrvatskoglagoljskih kodeksa odnosi među njima mogu prikazati zornije i sagledati jasnije nego tradicionalnim pristupom. Kao polazište za analizu poslužit će građa iz rada M. Šimić o jeziku teksta *Muke po Mateju* iz 16 hrvatskoglagoljskih misala (Šimić 2000), koje je autorica usporedno analizirala s obzirom na bitne razlike, a broјčane podatke o tim razlikama u pojedinim misalima iznijela je u tablicama. Autorica je utvrdila grupiranje misala u stariju, mlađu i treću, prijelaznu skupinu koju čini ovih osam misala: *I. oksfordski, Berlinski, II. oksfordski, II. vrbnički, Vatikanski Illirico 8, I. vrbnički, Novakov i Prvotisak*.

Na autoričnim broјčanim podacima provest će se u ovom istraživanju statistički postupci segmentacijske analize. To je skup statističkih postupaka kojima se nastoji količinski

izraziti sličnost analiziranih jedinica s obzirom na obilježja važna za njihov međusobni odnos, a s ciljem postavljanja hipoteza o široj strukturi kojoj te jedinice pripadaju. Analiza bi trebala predočiti na koji se način grupiraju misali unutar prijelazne skupine i u kojem su odnosu članovi prijelazne skupine s misalima starije i mlađe skupine.

Literatura

- Šimić, Marinka. 2000. Jezik Muke po Mateju u hrvatskoglagoljskim misalima. *Slovo*, 50, 5–117.
- Tandarić, Josip Leonard. 1980. Osobine krčkih glagoljskih liturgijskih kodeksa. *Croatica Christiana Periodica* IV, 6, 136–140.

Tanja Kuštović

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Odsjek za kroatistiku

tanja.kustovic44@gmail.com

Abrahamova vizija u dvama glagoljskim i jednom ćiriličnom rukopisu

Abrahamova vizija, o kojoj će u ovom tekstu biti riječi, eshatološki je tekst zabilježen u dvama glagoljskim rukopisima od kojih jedan potječe iz 15. stoljeća. Riječ je o *Zborniku Berčićeve zbirke br. 5*. Glagoljicom je pisan i drugi izvor u kojem nalazimo taj tekst – *Tkonski zbornik* iz 16. stoljeća. Treći kodeks u kojem se nalazi *Abrahamova vizija* ćirilični je rukopisni zbornik iz 16. stoljeća: *Libro od mnozijeh razloga*.

U radu će se jezično analizirati *Abrahamova vizija*, čime će se nastojati utvrditi koliko se promijenio jezik teksta koji nije liturgijski; ima li crkvenoslavenskih elemenata u podjednakom broju u glagoljskim i ćiriličnim zapisima, ako ih uopće ima; razlikuju li se jezično dva glagoljska teksta; koliki je utjecaj narodnih elemenata (čakavskih i štokavskih) s obzirom na različita vremena nastanka i različita pisma. S obzirom na to da su proučavani spomenici nastali na geografski različitim prostorima, nastojat će se vidjeti koliko je i taj geografski prostor mogao utjecati na jezične osobine koje u ovoj viziji nalazimo.

Barbara Lomagistro

Università degli Studi di Bari »Aldo Moro«

Dipartimento di Ricerca e Innovazione Umanistica

barbara.lomagistro@uniba.it

Glagoljica u dalmatinskom multigrafizmu

U prilogu se razmatra fenomen (tj. uporaba, raspostranjenost, razvoj) glagoljice u okviru multigrafizma koji je vladao u Dalmaciji tijekom srednjega i novoga vijeka. U analizi se upotrebljavaju paleografski pojmovi *apsolutni multigrafizam* i *relativni multigrafizam*, kako ih je odredio talijanski paleograf Armando Petrucci. Prvi se odnosi na istodobnu uporabu različitih pisanih sustava (npr. glagoljice i latinice) u određenoj sredini, a drugi na istodobnu uporabu raznih grafičkih vidova istoga pisma (npr. ustava i brzopisa).

U tim se kategorijama promišlja funkcioniranje glagoljice u tropismenoj dalmatinskoj sredini, u kojoj su istodobno u uporabi bile glagoljica, latinica i ćirilica, te se traži odgovor na pitanja: tko se, kada i zašto služi glagoljicom i kako se odnosi prema drugim pismima. Povezano s time istražuje se paleografski razvoj glagoljice u razdoblju između 14. i 17. stoljeća. Osobita se pozornost posvećuje prijelazu s majuskulnih na minuskulne oblike i na razvijanje kurziva.

Katarina Lozić Knezović

Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu

Odsjek za hrvatski jezik i književnost

klozic@ffst.h

O prilogima u *Klimantovićevu zborniku I*

Klimantovićev obrednik ili *Klimantovićev zbornik I* (RitKlim I, 1512.) do sada je u znanstvenoj literaturi jezično djelomično obrađen. Njegov bogat leksički korpus i raznovrsnost sadržaja na ukupno 470 stranica raskošan je predložak za cjelovita jezična istraživanja. Sadržajna raznolikost rukopisa pretpostavlja i jezičnu raznolikost uobičajenu za zborničke tekstove, u kojima se prožimaju crkvenoslavenska obilježja, zastupljenija u obrednim tekstovima, s onima mlađima iz čakavskoga govornog jezika zastupljenijima u dijelovima namijenjenima vjerskom obrazovanju. Fra Šimun ih zasigurno svjesno unosi u one dijelove kojima je autorom, kao što su redovske naredbe koje je sam prozvao *kustacioni*, namijenjene redovskoj braći.

U radu se analiziraju prilozi u RitKlim I kao djelomično promjenjiva vrsta riječi koja se odlikuje isticanjem svojstva, kvalitete ili okolnosti povezanih s drugim punoznačnim (leksičkim, promjenjivim) riječima. U rukopisu nalazimo načinske (*bole, podobno, divno, razumno*), količinske (*dovole, mnogo, toliko, vele*), mjesne (*kamo, nazada, ovdje, onde*), vremenske (*davno, iskoni, nig'dore, sad*), upitne, tj. uzročne (*vskuû, začb*) te priloge redosljedne, tj. rečenične priloge u ulozi konektora (*prvo, drugo, treto*). Radom se upotpunjuju podatci o zastupljenosti priloga u hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku te uplivu narodnoga jezika u glagoljske

knjige, osobito kada je riječ o dijelovima koji se nalaze samo u RitKlim I (npr. *Profesъ pokor'niъ, Otrišenie opčeno, Ovo estъ od'rišenie od'rišiti nemočnika muž'ku i žen'sku gl(a)vu (...)* *od'rišenie (...)* vsakomu čъloviku kr'st'êninu ki e nemočanъ).

Milica Lukić

Filozofski fakultet Sveučilišta u Osijeku
Odsjek za hrvatski jezik i književnost
mlukic@ffos.hr

Vera Blažević Krezić

Filozofski fakultet Sveučilišta u Osijeku
Odsjek za hrvatski jezik i književnost
vblazevic1@ffos.hr

Odjeci reformacije i protureformacije / katoličke obnove u novijoj povijesti hrvatskoga glagolizma

U radu se ispituju odjeci šesnaeststoljetnoga hrvatskog protestantskog književnojezičnog projekta, praćena načelnom idejom *pučkoga jezika u liturgiji*, ali i protureformacijom / katoličkom obnovom afirmiranoga *bosanskog jezika* (ikavsko-štokavske stilizacije) u *poslijetridentskoj* novijoj povijesti hrvatskoga glagolizma. Njezinim su zastupnicima najprije *reformatori* glagoljske liturgijske knjige 17. i 18. stoljeća (F. Glavinić, I. T. Mrnavić, R. Levaković, I. Paštrić, M. Karaman, M. Sović i dr.), a potom i ćirilometodijanci druge polovice 19. stoljeća, u širem smislu – onodobni znanstvenici i praktičari zainteresirani za *obnovu* hrvatskih crkvenoslavensko-glagoljskih liturgijskih knjiga (I. Milčetić, V. Jagić, J. J. Strossmayer, F. Rački, D. A. Parčić, I. Črnčić i dr.).

Koristeći se metodologijom povijesne sociolingvistike, istraživanje se usmjerava na manje poznata imena i književnojezične zamisli motrenoga razdoblja, među kojima su Atanazije Jurjević (Grgičević), *muž učen i slovjenskim*

jezicima veoma vješt, i mletački tiskar Marco Ginammi, odnosno na pokusno sastavljanje misala glagoljskim slovima i bosanskim jezikom.

Liljana Makarijoska

Sveučilište »Sv. Ćiril i Metod«, Skopje
Institut za makedonski jezik »Krstе Misirkov«
makarijoska@imj.ukim.edu.mk

Marinka Šimić

Staroslavenski institut, Zagreb
msimic@stin.hr

Glosiranje u hrvatskim i makedonskim crkvenoslavenskim tekstovima

U prilogu se izlaže o specifičnom prevoditeljskom postupku u hrvatskim i makedonskim crkvenoslavenskim tekstovima, tzv. glosiranju. Riječ je o postupku za kojim srednjovjekovni prevoditelji često posežu kako bi što pouzdanije objasnili odgovarajući pojam, tj. njegovo značenje, a prema kojemu se za jedan leksem, hebrejski, grčki ili latinski, navode sinonimni parovi. Sinonimni su parovi, uz paralelne grčke i latinske tekstove, iznimno vrijedni za određivanje značenja nekoga leksema, tj. za dijakronijsku leksičku semantiku. Takvi su primjeri najčešći u biblijskim tekstovima, osobito u evanđeljima jer su se ti tekstovi morali što vjernije prevesti, ali nalazimo ih i drugdje, npr. u makedonskim tekstovima u komentarima psaltira, u parenezi, u damaskinu itd.

Izrazi su koje prevoditelji pri tome rabe u hrvatskim crkvenoslavenskim tekstovima: *skazaemo, tlkuetъ se, eže estъ, eže glagoletъ se, imenuetъ se, to estъ, čto estъ stlmačeno*, a u makedonskim: *eže, eže glagoletъ se, imenuetъ se, naricaetъ se, skazaetъ se, rekъše, sirêč*. Primjeri u kojima se provodi

glosiranje najčešće sadržavaju dvije inačice, dva sinonima iz dvaju jezika, rjeđe tri, iz grčkoga, latinskoga i slavenskoga, dok su najrjeđi oni s četiri sinonimska para, npr.: *evrejski i (su)s₂ latin'ski sal'vator₂ grč₂ski šotor₂ sl(o)vinski že sp(a)-sit(e)₂ g(lago)let₂ se*. U radu ćemo nastojati utvrditi sličnosti i razlike u glosiranju u crkvenoslavenskim hrvatskim i makedonskim tekstovima.

Igor Medić

Staroslavenski institut, Zagreb
imedic@stin.hr

Ana Mihaljević

Staroslavenski institut, Zagreb
ana.mihaljevic@stin.hr

Lik Marije Magdalene u hrvatskoglagoljičnim brevijarima

U izlaganju se analiziraju konteksti u kojima se u hrvatskoglagoljskim tekstovima pojavljuje lik Marije Magdalene. Utvrdit će se u kojim se sve tekstovima Marija Magdalena spominje i koji su cjeloviti tekstovi koji o njoj govore. Usporedit će se podatci koji se o njoj navode u brevijarskim tekstovima s podacima iz *Života Marije Magdalene* iz *Žgombićeva* i *Ivančićeva zbornika*. Analizirat će se i *Služba u čast Mariji Magdaleni*. Usporedit će se tekstovi iz različitih brevijara, utvrditi je li riječ o istome prijevodu. Za tekstove u kojima se spominje Marija Magdalena pokušat će se utvrditi latinski predložak i analizirat će se prevoditeljska tehnika odabranih mjesta.

Marko Medved

Medicinski fakultet Sveučilišta u Rijeci

Katedra za društvene i humanističke znanosti u medicini

marko.medved.rijeka@gmail.com

Nepoznata povijest redovništva u Rijeci kao središtu glagoljaštva

S obzirom na to da povijest muškoga i ženskoga redovništva u Rijeci, posebice u pogledu onih samostana koji su jozefinističkim reformama ukinuti ili su u vrtlogu državno-pravnih promjena 20. st. položaja grada Rijeke nestali, nije bila dovoljno poznata historiografiji, ostao je uvelike neobrađen i odnos tih zajednica spram pitanja glagoljaštva, odnosno uporabe liturgijskoga jezika.

Prva i najstarija muška redovnička zajednica u Rijeci, augustinci pustinjaci u Sv. Jeronimu, može se smatrati kulturnim središtem grada, posebice u srednjem i ranom novom vijeku, što je zbog nepoznavanja povijesti toga samostana nakon nestanka reda iz grada i Hrvatske ostalo nezamijećeno. Iznijet će se argumenti zbog kojih bi taj, dosada uvelike zanemaren samostan, valjalo uzimati u obzir kad je riječ o razvoju glagoljice u Rijeci kao središtu glagoljaštva, bez obzira na to što je riječ o latinaškom samostanu. Autor će iznijeti i presjek odnosa drugih redovničkih zajednica u Rijeci prema glagoljaštvu.

Ana Mihaljević

Staroslavenski institut, Zagreb
ana.mihaljevic@stin.hr

Josip Mihaljević

Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb
jmihaljevic@lzmk.hr

Mrežna inačica Rječnika crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije

U izlaganju će se predstaviti faze u procesu razvoja mrežne inačice *Rječnika crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije*. Izrada toga rječnika dugogodišnji je projekt Staroslavenskoga instituta u Zagrebu. Projekt je započeo 1958., a prvi je sveščić izišao 1991. Dosad su objavljena 23 sveščića s riječima od *a* do *i*. Rječnik se izrađuje u MS Wordu.

U izlaganju će se predstaviti koraci i problemi u retrodigitalizaciji već izdanih sveščića. Trenutačno se izrađuje mrežni portal na kojemu će rječnik biti dostupan. Natuknice će se moći pretraživati, riječi će biti povezane s pomoću hiperlinkova, a autori i urednici moći će mijenjati postojeće natuknice i dodavati nove. S obzirom na to da rječnik ima složenu mikrostrukturu, a rječnički članci sadržavaju pet jezika (hrvatski, hrvatski crkvenoslavenski, engleski, grčki i latinski) i četiri pisma (glagoljica, stara ćirilica, latinica, grčki alfabet), proces je izrade takvoga portala složen. Radi se na tome da se omogući pretraživanje teksta napisanoga svim pismima i na svim jezicima. Portal se izrađuje u sustavu WordPress, a istražuju se i mogućnosti da se nove natuknice također obrađuju u tome sustavu. U sustav su

implementirani glagoljični i ćirilični fontovi kako bi autori i urednici mogli učinkovito raditi na tekstu koristeći se jednostavnim korisničkim sučeljem.

U prezentaciji će se prikazati sve faze i tehnički aspekti izrade mrežne inačice *Rječnika crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije*, problemi u radu i budući planovi.

Milan Mihaljević

Staroslavenski institut, Zagreb

mihalj@stin.hr

Prijevod bule pape Bonifacija IX. *Superni benignitas conditoris* u hrvatskoglagoljskim brevijarima

U radu će se analizirati prijevod bule koju je papa Bonifacije IX. izdao 1390. godine povodom blagdana Pohoda Blažene Djevice Marije. Tekst je sačuvan u 10 hrvatskoglagoljskih brevijara iz crkvenoslavenskoga razdoblja u službi osmine navedenoga blagdana. Usporedit ćemo tekst u svim brevijarima i utvrditi razlike među njima te je li u svima riječ o istome prijevodu. Hrvatskoglagoljski tekst usporedit ćemo i s latinskim izvornikom i analizirati prijevodnu tehniku.

Taj je tekst zanimljiv jer zorno pokazuje da su hrvatski glagoljaši gotovo bez ikakvoga vremenskog zaostatka za latinskim brevijarima u svoje knjige unosili i najnovije službe. Najstariji je prijepis toga teksta iz *Prvoga beramskog brevijara*, koji se na temelju pashalne tablice, koja započinje 1396. i završava 1423., datira krajem 14. st. (Vajs 1910: XV). Ostali su prijepisi u brevijarima iz druge polovice 15. st. Ako pisac *Prvoga beramskog brevijara* nije sam prevodio tekst, nego ga je prepisao sa starijega glagoljičnog predloška, što je najčešće slučaj s većinom tekstova u našim brevijarima, to bi značilo da je tekst preveden neposredno nakon što je bila izdana.

Literatura

Vajs, Josef. 1910. *Nejstarší breviář chrvatsko-hlaholsky*. Praha: nakladem Kral. česke společnosti nauk.

Heinz Miklas

University of Vienna
Institute for Slavic Studies
heinz.miklas@univie.ac.at

Inna Dimitrova

University of Library Studies and Information
Technologies, Sofia
Department of Comprehensive Studies
i.dimitrova@unibit.bg

Once again about the northern and southern ways of origin of Croatian Glagoliticism

We are used to looking for the origin of Croatian Glagoliticism in two directions – into the north, from the Cyrillo-Methodian tradition in the Moravian-Pannonian area, and into the south, from Bulgaria, where after their flight from Moravia some Cyrillo-Methodian adepts continued the work of their teachers from 886 onward.

Concerning the northern route, so far reference has always been made to the earliest Croatian written sources from the 11th century and historical information such as the letter of Pope John X from 925. But the crux of this assumption has been that no conclusive examples of phenomena have been found that could be explained solely from the Cyrillo-Methodian tradition of Moravia or Pannonia.

In this paper we want to draw attention to a first such piece of evidence, namely the oldest evidence for the character Ѣ. They not only indicate the direction from where it was imported, but also give an idea of the time when this happened.

As far as the so-called *južni put* is concerned, the question to be asked here is how the emergence of the Western Cyrillic *đerv* is to be assessed? Is this also a preservation of a Pannonian phenomenon or was the grapheme developed independently from the Glagolica imported from Bulgaria?

Samanta Milotić Bančić

Filozofski fakultet Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli

Odsjek za kroatistiku

samanta.milotic.bancic@unipu.hr

Slogotvorni sonanti u tekstovima Grškovićeve zbornika

U ovome ćemo se radu pozabaviti slogotvornim sonantima u *Grškovićeve zborniku* iz 16. stoljeća. *Grškovićeve zbornik* nalazi u arhivi HAZU-a, a sastoji se od neliturgijskih srednjovjekovnih tekstova različite tematike i (vjerojatno) podrijetla. Pisan je mješovitim čakavsko-crkvenoslavenskim i crkvenoslavensko-čakavskim jezikom (uz kajkavske natruhe, shodno književnom uzusu toga doba) te se stoga jezik pojedinih priloga jako razlikuje. Odrazi su *r* i *l* stoga vrlo različiti, čak ponegdje i unutar istoga teksta.

Istražit ćemo te odraze u tekstovima *Ivanova Apokalipsa*, *Ot' skončaně sveta*, *Čti ot suda*, *Ot slavi raiske kapitul'*, *O skoro minućem' žitii kapitul'*, *O žitii dobrom*, *Ot pokaěniě k(a)p(itu)l*, *K(a)p(itu)l' čti*, *To esu s(ve)te svetbe crikvene*, *Epistolii s(ve)te nedile*, *Govor na Uzašašće Isusovo*, *Istalmaćenie otčenaša*, *Nauk sinu Vičerdovu*, *Razumiti istlmaćenie ot g(ospod)a*, *Blagovešćenie na božić*, *Čtenie na vskrišenie g(ospod)ne*, *Čtenie na obrizanie gospodne*, *Čtenie na efifaniju naućenie plku*, *Na vznesenie g(ospo)dn'e čti*, *Na petikosti*, *Ot roistva blaženie divi Marie*, *Kapitul ot vrimen' gospoinih*, *Čtenie ot' Abela i Kaina* te ih potom usporediti s odrazima u drugim hrvatskoglagoljskim zbornicima toga vremena i s relevantnim dijalektološkim istraživanjima čakavskih govora Istre i Kvarnera.

Zaključak bi toga istraživanja trebao ukazati na mjesto nastanka pojedinih tekstova *Grškovićeve zbornika*, a posljedično i samoga *Zbornika*.

Tomislav Mrkonjić

Archivio Apostolico Vaticano
toba.radas@gmail.com

Zlatko Vlahek

Archivio Apostolico Vaticano
vlahek85@gmail.com

Prinos Dragutina Kniewalda uvođenju živoga narodnog jezika u bogoslužje Rimokatoličke Crkve na Drugom vatikanskom saboru

Kao profesor liturgike na Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Zagrebu i priznati liturgijski stručnjak Dragutin je Kniewald bio imenovan članom pripravne liturgijske komisije za Drugi vatikanski sabor. Njegovo sudjelovanje, počevši od imenovanja do završnih intervenata, dosada nije bilo moguće cjelovito prikazati jer arhiv Drugoga vatikanskog sabora, koji se čuva u Vatikanskom apostolskom arhivu, nije bio inventariziran i dostupan istraživačima.

Budući da su trenutačno dostupni novi inventar i sami dokumenti toga arhiva, ovom se prigodom želi kratko predstaviti život i djelo D. Kniewalda te posebno njegov rad u Pripremnoj liturgijskoj komisiji Drugoga vatikanskog sabora jer je »njegov, dubokim razlozima obrazložen intervent, potkrijepljen našim glagoljskim obrednikom, bio odlučujuć faktor što je Drugi Vatikanski sabor raspravljao o bogoslužnom jeziku i dopustio upotrebu živog narodnog jezika u bogoslužju katoličke Crkve. Ovaj čin može se smatrati pravom revolucijom u životu rimokatoličke Crkve. Ta prije su neki formalisti proglašavali skizmaticima one koji su

govorili da neće biti pravog liturgijskog života sve dok ljudi ne budu razumjeli što svećenik na oltaru moli. Dr Kniewald je uz vlastitu veliku žrtvu uspio u tome.« (A. Ivandija)

Elvis Orbanic

Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti
Zavod za povijesne i društvene znanosti HAZU u Rijeci
Područna jedinica u Puli
eorbanic@hazu.hr

Glagoljski rukopisi u nakladničkoj niši Državnoga arhiva u Pazinu

Državni arhiv u Pazinu pokrenuo je 1992. godine novi nakladnički niz naziva *Glagoljski rukopisi*. Cilj je pokretača toga niza objelodanjivati u tiskanom obliku sve opsežnije glagoljske rukopise koji su tijekom prošlosti nastali u Istri. Većina rukopisa koje su krenuli objavljivati pohranjena je u Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu. Ti su glagoljski rukopisi dospjeli u Zagreb tijekom druge polovice 19. st., početkom 20. st. te naročito u vrijeme fašističkoga režima u Italiji, a time i u Istri koja je slijedom Londonskoga ugovora (1915.) potpala pod Italiju.

Nakon što su objavljeni svi dostupni opsežniji glagoljski rukopisi iz Istre, krenulo se objavljivati rukopise koji su podrijetlom iz okolice Trsta (Dolina), a pohranjeni su u Zagrebu. Naime, radi spašavanja glagoljskoga gradiva od sigurnoga uništenja, *damnatio memoriae* jednoga naroda, mons. Božo Milanović je kao svećenik u Trstu tridesetih godina 20. st. pokupio nekoliko glagoljskih rukopisnih svešćića iz Doline (San Dorligo della Valle) te ih odnio preko granice u Zagreb, u tadašnji JAZU.

U nakladničkoj cjelini *Glagoljski rukopisi* dosada je objavljeno ukupno 13 svezaka. Prvi je priredio Anđelko Badurina,

sljedećih deset priredio je Dražen Vlahov, a za posljednja se dva okupilo troje suradnika: Ivan Botica, Marta Jašo i Danijela Doblanović Šuran. U tom se nakladničkom nizu planira objavljivanje još triju svezaka koje je iznjedrilo stanovništvo u neposrednom zaleđu ranonovovjekovnoga Trsta.

Cilj je ovoga izlaganja predstaviti spomenuti nakladnički trud kao jedan način očuvanja i popularizacije glagoljske pisane baštine Istre.

Kristian Paskojević

Staroslavenski institut, Zagreb

kristian.paskojevic@stin.hr

Novi prilozi paleografskom opisu *Kvarezimala / Tlmačenje od muki pisara Šimuna Grebla*

Kvarezimal i *Tlmačenje od muki Šimuna Grebla* papirni je kodeks od 158 folija dimenzija 20,2 × 14,5 cm. Kodeks se sastoji od dviju zasebnih knjiga pisanih glagoljskim knjiškim kurzivom. Iz postskriptuma saznajemo da je *Tlmačenje od muki* napisao i završio klerik akolit nižega reda Šimun u Roču 5. ožujka 1493. godine, a *Kvarezimal* (u zapisu pisanim ćirilicom na f. 132 v.) pop *Simun Greblić* uz pomoć svoga klerika Mihovila iz Boljuna *m(ê)s(e)ca avrila* 1498. godine. Uvriježeno je mišljenje da je riječ o istoj osobi, o čemu piše i Štefanić u svojem kraćem paleografskom osvrtu. Sadržajno je *Kvarezimal* (korizmenjak, poznat i kao *Knjige sv. Bernardina*) zbirka propovijedi za svaki dan korizme, dok *Tlmačenje* komentira detalje Isusove muke uz moralne kršćanske pouke.

Osnovna je ideja provedene paleografske raščlambe razjasniti određene grafijske nejasnoće, ponajprije razlike u načinu pisanja linija slovnih oblika. U kodeksu postoje pojedini dijelovi čiji duktus pisma ostavlja sporiji i »istrzan« dojam karakterističan za još neizvježbane pisare (početnike) ili autore koji su već ušli u pozne godine (tzv. rukopis staroga čovjeka). Glavni je zadatak usporedbe takvih dijelova s reprezentativnim uzorkom grafije utvrditi mogućnost postojanja razlika u njihovoj kronologiji, kao i njihov međusoban odnos.

Алексей Пентковский

pentkov@gmail.com

Язык, алфавит, обряд: средневековая парадигма в новое время

В 1754 г. папа Бенедикт XIV зафиксировал три базовых параметра (литургический язык, литургический *алфавит*, и богослужебный *обряд*), определявшие славянскую литургическую традицию и составлявшие триаду, которую характеризовали второй и третий параметры. Геласий Добнер указал на существование двух славянских богослужебных обрядов – славяно-латинского (*ritus slavico-latinus*), определявшегося глаголическо-латинской триадой, и славяно-греческого (*ritus slavico-graecus*), определявшегося кириллическо-греческой триадой, отметив что в начальный период славянское богослужение совершалось по латинскому обряду, а для записи богослужебных текстов использовалась глаголица.

Однако Иосиф Добровский связал «славянский церковный язык» с кириллицей, а также с написанными кириллицей богослужебными книгами славяно-греческого обряда, переводы которых были выполнены, согласно латинским агиографическим источникам, до прихода в Моравию. Соответственно, кириллическо-греческая триада и корпус славянских богослужебных текстов византийского обряда считались изначальными, а глаголическо-латинская триада и корпус славянских богослужебных текстов латинского обряда – вторичными.

Вывод Павла Шафарика о первичности глаголицы по отношению к кириллице привел к появлению смешанной «глаголическо-греческой» триады, однако представление о первичности «славяно-греческого» обряда по отношению к «славяно-латинскому» осталось неизменным и определило дальнейшее развитие кирилло-мефодиевистики.

Achim Rabus

University of Freiburg

Department of Slavic Studies

achim.rabus@slavistik.uni-freiburg.de

Computer-supported handwritten text recognition for Croatian Glagolitic: new developments

In this paper, I report on recent developments in the area of computer-supported Handwritten Text Recognition (HTR) for Croatian Glagolitic. As shown in Rabus (2022), current HTR models are capable of automatically transcribing angular Glagolitic handwritten and early printed documents with an overall error rate of 5–7%. Moreover, they show a certain amount of philological intelligence in that they correctly resolve ligatures and expand abbreviations. Using HTR models for pre-transcription greatly speeds up editorial work.

In the paper, I discuss the basic principles of HTR for Croatian Glagolitic, analyze the capabilities and limits of HTR models, and report on new developments regarding models for early printings and cursive Glagolitic.

References

Rabus, Achim (2022). Handwritten Text Recognition for Croatian Glagolitic. *Slovo*, 72, 181–192.

Andrea Radošević

Staroslavenski institut, Zagreb

aradosevic@stin.hr

Povezivanje digitalnih baza Staroslavenskoga instituta

Posljednje je desetljeće obilježila pojava novih, ali i šira primjena većih postojećih, digitalnih alata koji zauzimaju sve veći prostor u različitim znanstvenim istraživanjima. Digitalne baze tako se nerijetko stvaraju te zatim nadopunjuju primjenom više takvih alata. Jedna od njih je baza *beram.stin.hr*, čije se oblikovanje u odnosu na prvih nekoliko godina rada Znanstvenoga centra izvrsnosti za hrvatsko glagoljaštvo djelomice promijenilo, između ostaloga i primjenom novih platformi.

Nakon što je tijekom višegodišnjega dugotrajnog rada njegovih suradnika stvorena glavnina korpusa, proširenje baze znatno se ubrzalo uporabom platforme *Transkribus* u transliteraciji beramskih misalskih kodeksa. Sljedeći je korak u njezinu osuvremenjivanju proširenje na sadržajnoj razini, i to povezivanjem s podacima iz institutske baze biblijskih čitanja *bib.stin.hr* i popisa čitanja objavljenih u izdanjima beramskih rukopisa. Plan je da se takvim povezivanjem, koje će biti provedeno do završetka rada Centra, sadržajno kontekstualiziraju pojavnice unesene u bazu *beram.stin.hr* te da se omogućí ciljano pretraživanje preslovljenih liturgijskih tekstova: biblijskih i patrističkih čitanja, himna i dr.

Time bi se, barem na primjeru beramskih kodeksa, koji su 2014. odabrani kao predlošci novoga modela istraživanja liturgijskih knjiga, suvremenom digitalnom dobu prilagodili podatci iz baze *bib.stin.hr* stvorene na samim počecima digitalizacije na Staroslavenskom institutu.

Johannes Reinhart

Institut za slavistiku Sveučilišta u Beču

johannes.reinhart@univie.ac.at

Jezik oracija u hrvatskoglagoljskom misalu

U hrvatskoglagoljskom se misalu u pogledu jezika mogu razlikovati tri tekstovna sloja. Sloj su čiji je jezik najbliži razgovornome jeziku rubrike, dakle upute za svećenike. Sloj su s najbrojnijim crkvenoslavenskim elementima biblijske perikope. Sloj su pak između tih dviju krajnosti misne oracije (*Oratio / oraciě, Secreta / nadъ prinošeniemъ, Postcommunio / po brašnci*).

U izlaganju se opisuje jezik oracija, i to na svim jezičnim razinama: fonološkoj, morfološkoj, sintaktičkoj i leksičkoj razini. Osim toga, usporedno se razmatraju oracije u rukopisima arhaične, sjeverne skupine i oracije rukopisa inovacijske južne skupine.

Erich Renhart

Graz University

VESTIGIA – Manuscript Research Centre

erich.renhart@uni-graz.at

Encoding liturgical books – challenges and solutions

Encoding manuscript texts is always a challenging but a promising task. This is true in view of liturgical manuscripts in general, and it is true for the Glagolitic manuscript heritage alike. So far there are nearly no experiences in the field of encoded missals available to compare with.

The present contribution reflects the initiative to encode the Glagolitic *Missal of Count Novak* (Austrian National Library, ms. *Slav. 8*). It discusses difficulties and presents solutions of »how we are doing it« and gives arguments why we are doing what. This documentation is of key importance, since everything depends on the aims and objectives the concrete solution has to be in line with. To disclose our way should invite and encourage others in their endeavour of encoding Glagolitic – and other – texts of importance.

Domagoj Runje

Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu
domagojrunje@yahoo.it

Tekstne inačice u *Knjizi o Ruti iz Brevijara Vida Omišljanina*

U *Brevijaru Vida Omišljanina* iz 1396. godine nalazimo jedinu glagoljičnu inačicu *Knjige o Ruti* u crkvenoslavenskoj književnosti. Taj tekst obuhvaća gotovo čitavu tu malu biblijsku knjigu. Nedostaje samo jedanaest završnih redaka (4, 8–18). Premda znamo da brevijari ne sadržavaju cjelovite biblijske knjige, nego odabrane odlomke, ipak je čudno da je pisar, kad je već prepisao gotovo čitavu *Knjigu o Ruti*, izostavio njezin mali završni dio. Pitamo se je li taj tekst nedostajao u predlošku s kojega je pisar prepisivao ili ga je zbog nekoga razloga sam odlučio izostaviti.

Češki slavist Josef Vajs (1865. – 1959.) smatra da predložak te hrvatske crkvenoslavenske inačice *Knjige o Ruti* potječe iz vremena sv. Ćirila i Metoda, a usporedivši je s najvažnijim starim grčkim kodeksima, zaključio je da vjerno slijedi grčki tekst *Vatikanskoga kodeksa* (B). Ipak, uz nedostatak posljednjih jedanaest redaka, u *Knjizi o Ruti iz Brevijara Vida Omišljanina* ima i nekih drugih mjesta koja se razlikuju od grčkoga teksta, i to tako da je ispuštena ili slobodnije prevedena poneka riječ ili rečenica.

U ovom ćemo izlaganju skrenuti pozornost na ta mjesta, s time da ćemo ih usporediti i s izvornim hebrejskim tekstom *Knjige o Ruti*. Teško je sa sigurnošću utvrditi razloge nastanka svih tekstnih inačica, ali ćemo uz njihovo bilježenje

promotriti kako one utječu na razumijevanje važnijih poruka pripovijedanja o Ruti, koja je u *Bibliji* predstavljena kao prabaka kralja Davida te imenom spomenuta u Isusovu rodoslovlju.

Petra Stankovska

Univerza v Ljubljani

Filozofska fakulteta

Oddelek za slavistiko

petra.stankovska@ff.uni-lj.si

***Pjesma nad pjesmama* u hrvatskoglagoljskom Pariškom zborniku iz 1375. godine**

Prilog se usredotočuje na proučavanje teksta *Pjesme nad pjesmama* (1, 1–12), koji se nalazi u hrvatskoglagoljskom zborniku iz 1375. godine, pohranjenom u Francuskoj nacionalnoj knjižnici u Parizu pod signaturom *Slave 73* (u daljnjem tekstu CPar). Istraživani ulomak iz *Pjesme nad pjesmama* nalazi se na ff. 178v–179v i dio je oficija blagdana Rođenja Djevice Marije. Uvršten je kao štivo na vigiliju blagdana, slično onom u dijelu *Proprium sanctorum* hrvatskoglagoljskih brevijara.

Poput mnogih drugih tekstova u CPar, i u ovom se pojavljuju specifični izrazi i prijevodna rješenja. Tekst *Pjesme nad pjesmama* iz CPar usporedit će se s istim tekstom u hrvatskoglagoljskoj i općenito crkvenoslavenskoj tradiciji. Uz leksikon biblijskoga teksta razmatrat ćemo i zanimljive izraze koji se nalaze u sljedećoj homiliji sv. Augustina i tematski su povezane sa stihovima iz *Pjesme nad pjesmama*.

Krassimir Stantchev

Università degli Studi Roma Tre
Dipartimento di lingue, letterature e culture straniere
krassimir.stantchev1@gmail.com

Един непознат фрагмент от средновековен хърватски глаголически ръкопис в град Фабриано

През лятото на 2021 г. имах възможност да се запозная с един фрагмент от хърватски глаголически богослужебен ръкопис, съхраняван в градската библиотека »Romualdo Sassi« на известния италиански център на хартиено производство Фабриано. Фрагментът се състои от 2 пергаментни листа от богослужебна книга, датираща най-вероятно от втората половина на XIV в.

Отбелязан е бегло в един публикуван през 1912 г. инвентар на съхраняваните в библиотеката ръкописни фрагменти под номер 5 (B.7), където е датиран хипотетично от XIII в. и е определен като фрагмент от »илирийски мисал или бревиар«, написан »с буквите на божествения Иероним«. Фрагментът досега е убягвал от вниманието на изследователите: не е отбелязан нито в обзора на съхраняваните в Италия славянски ръкописи на М. Капалдо от 1978 г., нито в този на К. Станчев от 2002 г.

В предлагания доклад се дават негово кодикологическо описание, разчитане на съхранения текст и цветни фотоси на четирите страници.

Ana Šimić

Staroslavenski institut, Zagreb

ana.simic@stin.hr

Glagoljaši u Zuckerbergovoj galaksiji

Kao središnja hrvatska akademska ustanova za istraživanje hrvatske glagoljice i glagoljaštva Staroslavenski je institut otvoren javnosti i surađuje s njom. Neki su od vidova te suradnje pružanje uvida u znanstveno-istraživačke rezultate instituta te popularizacija hrvatskoglagoljske baštine.

Javna i lako dostupna platforma društvene mreže Facebook omogućuje komunikaciju s javnošću prilagođenu navikama i zadanostima suvremenoga čovjeka. Facebook pruža i povratnu informaciju, tj. broj pregleda neke objave (povezano s tim i broj dijeljenja objave te oznaka *sviđa mi se*) govori o interesu za komunicirane sadržaje i potrebi da im se nađe mjesta u javnom prostoru.

U izlaganju će se predstaviti Facebookov profil Staroslavenskoga instituta s obzirom na načela njegova vođenja, tj. svojstva objave (teksta i slike) te, pozornije, s obzirom na broj pregleda objava. Ti će statistički podatci, između ostalog, pokazati kojim je objavama, a tako i sadržajima, (virtualna) društvena zajednica posebno sklona. Ti se podatci, osim kao znak relevantnosti hrvatskoglagoljske baštine u naše vrijeme, mogu uzeti kao smjernice u promišljanju društvenoga i znanstvenoga djelovanja Staroslavenskoga instituta, ali i u promišljanju načela njegovanja i popularizacije kulturne baštine uopće.

Izak Špralja

Samostan sv. Mihovila, Zaglav

sv.mihovilzaglav@gmail.com

O glagoljaškome pjevanju – nove spoznaje

Iz zapisa glagoljaškoga pjevanja u Senju i Novom Vindolskom, koje je zabilježio Franjo Kuhač, zaključuje se da su Hrvati još na istoku svojim jezikom i napjevima pjevali molitvu Gospodnju i euharistijsku molitvu. Dolaskom Hrvata na današnje hrvatske prostore u rimskome obredu započine drugo razdoblje glagoljaškog pjevanja u kojemu su na napjev za molitvu Gospodnju pjevali sve dijelove Reda mise.

Sredinom 18. stoljeća (1741. godine), dok je osorski biskup Mate Karaman u Rimu pripremao glagoljaški *Misal*, po nalogu tajnika *Propagande* mons. Montija napisao je izvještaj o glagoljašima i glagoljaškom pjevanju u rukopisu *Del Clero Illirico*. Ondje je opisao glagoljaški napjev te naznačio da ga se izvodi »primjereno slavlju« za svetkovine i nedjelje. Karaman je zaključio da glagoljaško pjevanje nije rimsko, tj. europsko, ali da jest prirodno i čeznutljivo, što potiče pobožnost kao i gregorijansko pjevanje.

Činjenica da suvremeni proučavatelji glagoljaškog pjevanja u svojim radovima ne spominju pjevanje predvoditelja glagoljaškoga bogoslužja (svećeničku pjevačku službu) upućuje na zaključak da su svećenici glagoljaši prije 20. st. prestali pjevati svećeničku pjevačku službu glagoljaškim, a počeli pjevati gregorijanskim pjevanjem. Tako su iz redovite prakse nestali izvorni glagoljaški napjevi za svećeničku pjevačku službu, a njegovalo se pjevanje službenika oltara i puka »primjereno slavlju«.

Marijana Tomić

Centar za istraživanje glagoljaštva Sveučilišta u Zadru
Odjel za informacijske znanosti Sveučilišta u Zadru
mtomic@unizd.hr

Ivana Petešić Šušak

Centar za istraživanje glagoljaštva Sveučilišta u Zadru
Odjel za kroatistiku Sveučilišta u Zadru
ivana137@gmail.com

Laura Grzunov

Odjel za informacijske znanosti Sveučilišta u Zadru
lgrzunov@unizd.hr

Izvedbene pretpostavke digitalne knjižnice glagoljskih fragmenata

U sklopu projekta *Jezična, pismovna i kodikološka analiza fragmenata zbirke Ivana Berčića zadarske provenijencije u virtualnom istraživačkom okruženju* (IP-UNIZD-2021.22), istraživanja fragmenata Berčićeve zbirke pohranjene u Ruskoj nacionalnoj knjižnici prati izgradnja tzv. virtualnoga istraživačkog okruženja (VIO) (engl. VRE – *virtual research environment*), čije je središte digitalna knjižnica hrvatskoglagoljskih fragmenata. U radu će biti predstavljene izvedbene pretpostavke digitalne knjižnice hrvatskoglagoljskih fragmenata. Razmatranja o izvedbenim pretpostavkama digitalne knjižnice počivaju na teorijskim i praktičnim znanjima iz područjâ fragmentologije, glagoljaštva i informacijskih znanosti.

U prvoj fazi oblikovanja digitalne knjižnice hrvatskoglagoljskih fragmenata potrebno je jasno definirati prioritete,

opće i specifične ciljeve digitalne knjižnice, odnos digitalne knjižnice i VIO-a te gradbene elemente digitalne knjižnice, uključujući odlike digitalnih reprodukcija, transliterirane tekstove te aplikacijski profil za opis fragmenata usklađen s međunarodnim standardima i uzusima opisa rukopisnih fragmenata te s nacionalnim propisima za opis građe.

Dodatno, potrebno je izraditi terminološki rječnik za opis fragmenata koji uključuje nazive povezane s materijalnim osobitostima, žanrovima i drugim sadržajnim osobitostima te autorizirana imena osoba, obitelji i korporativnih tijela povezanih s jedinicom opisa i uskladiti ga s drugim zainteresiranim zajednicama uzimajući na koncu u obzir i specifične potrebe samih istraživača hrvatskoga glagoljaštva.

Jozo Vela

Staroslavenski institut, Zagreb

jvela@stin.hr

O značajkama pisara Vida iz Omišlja

Pisac *Vid z Omišla*, poznat po sačuvanomome hrvatskoglagoljičnom brevijaru koji je po njemu dobio ime, počeo je pisati svoje djelo 11. ožujka 1396. godine. Osim nadnevka i imena pisca iz piščeve bilješke u samome brevijaru doznajemo po kojoj je cijeni ugovorio svoj posao, a iz činjenice da uz ime ne navodi crkvenu titulu može se zaključiti da nije bio klerik, nego jedan od u ono doba rijetkih učenih laika.

Brevijar Vida Omišljanina pisan je za crkvu u Roču, a danas se čuva u Austrijskoj nacionalnoj knjižnici u Beču pod sign. *Cod. slav. 3*. Osim većega dijela koji je pisala Vidova ruka kodeks sadržava i manje umetke ispisane drugim rukama te osobito dodatak kasnijega pisara od 379. do 468. lista. Brevijar teži oko 10 kg, što potvrđuje i podatak da je za izradu pergamenta bila potrebna koža najmanje 117 ovaca. Među hrvatskoglagoljičnim brevijarima *Brevijar Vida Omišljanina* ističe se duljinom (biblijskih) tekstova, kao i latiničnim i ćirilničnim utjecajima u iluminaciji i rubriciranju.

U izlaganju će se na temelju primjera iz Vidova rukopisa problematizirati značajke Vida kao pisara, njegovo poznavanje jezika i pisma te njegov odnos prema pisanju. Dublji uvid u pisarske značajke pojedinih pisaca hrvatskoglagoljičnih liturgijskih knjiga, osobito onih čija su nam imena poznata, važan je ne samo za povijest hrvatskoga glagoljaštva nego i za razumijevanje tekstne tradicije sačuvanih

hrvatskih crkvenoslavenskih tekstova kao jednoga od ključnih preduvjeta za valjana jezikoslovna i književna istraživanja tih tekstova.

Franjo Velčić

Krčka biskupija

franjo.velcic@ri.t-com.hr

Srednjovjekovni glagoljski kodeksi u posjedu osorskog arhiđakona Matije Sovića († 1774.)

U Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu pohranjeni su rukopisni prijepisi djelomične korespondencije između osorskog arhiđakona, glagoljaša Matije Sovića († 1774.) i talijanskog prirodoslovca i prosvjetitelja Alberta Fortisa († 1803.). Originali tih pisama čuvaju se u u Zoisovoj ostavštini u Narodnoj i univerzitetskoj knjižnici u Ljubljani. Iz Sovićeve dopisivanja doznajemo da je imao više rukopisnih glagoljskih kodeksa i rijetkih knjiga.

Posjedovao je jedan kodeks ispisan na pergameni i dijelom na papiru, oštećen od dima, te ga naziva *affumicato* – za dimljeni kodeks. Bio je napisan staroslavenskim jezikom, ali i pučkim govornim jezikom onoga vremena. Sadržavao je razne tekstove duhovnoga, uglavnom pripovjednoga i legendarnoga sadržaja. Jedini liturgijski tekst na staroslavenskom jeziku bila je tzv. *Missa aurea* – *Zlatna misa*, misni obrazac koji nije nikada ušao u službene misale Katoličke Crkve.

Drugi knjiški glagoljski unikat Sović je nazvao *vetustissimus codex*, tj. vrlo stari kodeks a napisao ga je, prema još starijem uzorku, *il Chierico Niccolò Arbegiano*, tj. klerik Nikola Rabljanin, i to precizirajući godinu 1222. To je prijepis *Psalterija*. Za Sovića je to dokaz da je glagoljsko pismo barem dvije stotine godina starije od ćiriličnog pisma.

Treći je ispisan hrvatskim, pučkim govornim jezikom, a Sović ga datira u godinu 1445. i naziva ga *Codice manoscritto volgare*, a mi ga možemo nazvati – *Hrvatski kodeks iz 1445. godine*.

Premda danas ne znamo jesu li ti glagoljski kodeksi sačuvani i negdje pohranjeni, iz korespondencije Sovića i Fortisa iščitavamo brojne pojedinosti koje mogu utrti trag daljnjim istraživanjima.

Julia Verkholtantsev

University of Pennsylvania
Russian and East European Studies
juliaver@sas.upenn.edu

The Slavic letters of St. Jerome: the refutation of the legend, or, how the translator of the *Vulgate* ceased to be an Apostle of the Slavs

My previous engagement with the Glagolitic tradition has largely focused on an examination of the origin and spread of a belief that, as a Slav and a Croat, St. Jerome has invented the Glagolitic letters and laid the foundation of the Glagolitic tradition.

In this celebratory contribution, I would like to pick up where my book on the Slavic Letters of St. Jerome concludes and take a closer look at opinions, arguments and motivations of those who expressed reservations and objections against this belief that eventually led to its resolute refutation by the end of the eighteenth century.

Jasna Vince

Staroslavenski institut, Zagreb

jvince@stin.hr

Zamjenički parovi u hrvatskoglagoljskim tekstovima

U radu se prikazuju zamjenice kao prijevodne inačice potvrđene u hrvatskoglagoljskim tekstovima. Zamjenice su riječi koje upućuju na neku drugu riječ ili je zamjenjuju, pa svoje značenje poprimaju iz govorne situacije. Različita prijevodna rješenja očituju se stoga ponajprije na sintaktičkoj i morfološkoj razini, a manje na leksičkoj.

Među zapaženim zamjeničkim parovima uobičajeni su sljedeći:

1. povratna ili lična zamjenica: *b(i)si sьdě s toboû ûnoša i togo radi otpusti d(ě)vici ot sebe – odъ tebě*
2. lična ili posvojna zamjenica: *sego radi ti sudie vam' budut' – vaši*
3. povratno-posvojna ili lična zamjenica: *otvratista umъ svoi – eû*
4. pokazna ili lična zamjenica: *razlučete siě – eû*
5. odnosna ili lična zamjenica: *on že reče – iže*
6. pokazna zamjenica u odgovoru na pitanje 'koji' ili 'kakav': *slovo sikovoe – sie*
7. jednorodna ili trorodna zamjenica: *čto ubo estъ sl(o)-vo sie – koe*
8. različiti stupnjevi pokaznosti zamjenice (prvi, drugi, treći): *togo radi – sego.*

U radu se raščlanjuju i različiti zamjениčki oblici (s korijenom *-j-* ili *-k-*, puni i enklitički, stariji i pomlađeni/pohrvaćeni itd.) kao i oni nastali kao plod glasovnih promjena (jednačenja, rotacizma, premetanja itd.). Pozornost se posvećuje i morfosintaktičkim svojstvima (nekih) zamjenica (primjerice, genitivni oblik za akuzativ, nominativ množine ženskoga roda različit od muškoga).

Silvana Vranić

Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci

Odsjek za kroatistiku

silvana.vranic@ffri.uniri.hr

Kurelčevo izdanje Budinićevih *Psalama*

Tema je izlaganja Kurelčevo izdanje Budinićeva djela *Pochkorni i mnozii inii psalmi Davidovi sloxeni v slovignschi iazich na cislo, i miru: po Scymunu Budineü Popu Zadraninu*, objavljena 1582. u tiskari Francesca Zanettija u Rimu, u koji je Šime Budinić, tajnik i kanonik zadarske nadbiskupije vješt »glagoljaškoj slavenskoj knjizi« (Švelec 2002: 324), poslan godinu dana ranije nadgledati tiskanje liturgijskih knjiga.

Fran Kurelac je *Psalm*e, kojima je priključio i *Pěsmu o mu-ci Gospodinovoj od Iva Tomka Mrnavića Spličanina*, »troškom piščevim« otisnuo 1861. u riječkoj tiskari Ercola Rezze. Psalmima prethodi uvodno slovo *O popu Šimunu Budinicu Zadraninu i njegovih knjigah*, u kojem Fran Kurelac iznosi Budinićev životopis i važnost njegova djelovanja na katoličkoj obnovi i glagoljskim i drugim knjigama namijenjenim svećenstvu i vjernicima te vrijednost njegova stvaralaštva iz onodobne perspektive.

U članku će se usporediti Kurelčev zapis s izvornim Budinićevim tekstom da bi se utvrdilo koliko je prijepis vjeran predlošku. Usto, pokušat će se potvrditi teze iznesene u literaturi koja se zanima Budinićevim psalmima pisanim u prvom redu čakavskom ikavicom: da je Šime Budinić pred sobom imao i *Vulgatu*, da se mogao ugledati i na Marulićeve prepjeve i Dimitrovićeve tiskane prijevode *Sedam psalam*

pokornijeh kralja Davida iz 1549. te Vetranovićeve rukopisne psalme, ali i da se u tekstu nahode i elementi srednjovjekovnih glagoljaških prijevoda psalama (Švelec 2002: 311–314).

Literatura

Švelec, Franjo (prir.). 2002. *Planine* (Petar Zoranić). *Djela* (Barne Karnarutić). *Izabrana djela* (Šime Budinić). Zagreb: Matica hrvatska.

Josip Vučković

Odjel za kroatistiku Sveučilišta u Zadru

jvuckovic@unizd.hr

Kasnosrednjovjekovna *Legenda o Antikristu* u hrvatskoglagoljskoj književnosti

Kasnosrednjovjekovna *Legenda o Antikristu* sačuvala se u najmanje pet hrvatskoglagoljskih kodeksa iz 15. i 16. stoljeća. Poznate su njezine potvrde u *Ljubljanskome zborniku* (Ljubljana: NUK, sign. Slav. Sammlung, fut. 3 br. 368), *Berčićevu zborniku br. 5* (Sankt-Peterburg: RNB, sign. Bč. 5), *Petrisovu zborniku* (Zagreb: NSK, sign. R4001), *Teološkome priručniku župnika glagoljaša* (Zagreb: NSK, sign. R6635) i *Grškovićevu zborniku* (Zagreb: Arhiv HAZU, sign. VII 32).

Od pet poznatih potvrda *Legende o Antikristu* objavljene su samo dvije. Onu iz *Ljubljanskoga zbornika* objavio je Rudolf Strohal u *Starim hrvatskim apokrifnim pričama i legendama* (1917.), a onu iz *Berčićeva zbornika br. 5* transliterirala je Svetlana O. Vialova u sklopu cjelovitoga izdanja toga kodeksa (2016.). Iako se na temelju broja sačuvanih zapisa *Legende o Antikristu* može pretpostaviti da je ta eshatološka priča hrvatskim glagoljašima bila izuzetno važna, istraživači hrvatskoglagoljske književnosti nisu joj posvećivali veću pažnju.

U ovome će se radu opisati odnosi među svim poznatim hrvatskoglagoljskim potvrdama *Legende o Antikristu* i njihova dosad nezapažena navezanost na popularnu latinsku vitu *Tractatus de Antichristo* iz 14. stoljeća.

Napomena: Ovaj je rad financirala Hrvatska zaklada za znanost projektom IP-2020-02-5611 *Predmoderna hrvatska književnost u europskoj kulturi: kontakti i transferi*.

Giorgio Ziffer

Università di Udine

Dipartimento di Lingue e letterature, comunicazione,
formazione e società

giorgio.ziffer@gmail.com

Le pericopi glagolitiche della *Vita Constantini*. La storia degli studi

La relazione ripercorre la storia degli studi della tradizione glagolitica croata della *Vita Constantini*, dal fondamentale lavoro di Ivan Berčić *Dvie službe rimskoga obreda za svetkovinu svetih Ćirila i Metuda* (Zagreb, 1870) al non meno rilevante libro di Natalino Radovich *Le pericopi glagolitiche della «Vita Constantini» e la tradizione manoscritta cirillica* (Napoli 1968), per arrivare fino ai nostri giorni.

Intorno alle testimonianze glagolitiche croate della *Vita Constantini* prende così forma un capitolo di storia della filologia cirillometodiana che merita interesse anche nella prospettiva più ampia degli studi sulla tradizione della letteratura della Slavia Cristiana nel suo insieme.

Sanja Zubčić

Filozofski fakultet u Sveučilišta u Rijeci

Odsjek za kroatistiku

sanja.zubcic@ffri.uniri.hr

Kako čitati hrvatskoglagoljske tekstove

Iako se o crkvenoslavenskom jeziku u tradicionalnoj filologiji najčešće govori kao o pisanom jeziku, suvremenije interpretacije ističu upravo njegovu usmenu stranu (Dürriegl, Radošević) koja uvjetuje i izbor jezičnih i stilskih sredstava. Usmenost je tekstova, uz ostale govorne vrednote, usko povezana s akcentuacijom. Za razliku od tekstova različitih redakcija crkvenoslavenskoga jezika pisanih ćirilicom koji, slijedeći uzuse pisanja u grčkom jeziku, nerijetko imaju označeno mjesto naglasaka (Koneski, Bulatova, Kolesov, Dibo, Zaliznjak, Lindgren, Steensland i dr.), u hrvatskoglagoljskim tekstovima to nije bila praksa. Prema Vjekoslavu Štefaniću iznimka je samo jedan kratki primjer u *Muci* iz 1556. godine. Jednako je bilo i u crkvenoslavenskom jeziku, uz izuzeće *Brižinskih listića*, čije su nadslovne znakove neki iščitavali kao naglaske (Gvozdanović Schaeken). Stoga se pri govornoj reprodukciji hrvatskoglagoljskih tekstova danas postavlja temeljno pitanje – kako ih čitati. Pritom ćemo se u ovom izlaganju zadržavati samo na akcentuaciji, a ne i na drugim govornim vrednotama, koje bi, zbog njihove uvjetovanosti među inim i stilističkim i semantičkim čimbenicima bilo još teže rekonstruirati.

Hrvatskoglagoljski se tekstovi danas najčešće govore s oltara, na staroslavenskim misama, ali se i u suvremenim kulturnim praksama i projektima nerijetko nastoje interpretirati

kako bi se istaknula njihova posebnost i ljepota. Pritom je iznimno važno nastojati interpretirati te tekstove što bliže načinu kako su ih interpretirali njihovi stvaratelji i primarni korisnici u srednjem ili ranom novom vijeku jer se time zadržava performativna vrijednost koju su njegovali i čije su signale pomno umetali u tekstove.

Za rekonstruiranje je toga stanja moguće poći od dvoga: od mjesta naglasaka zabilježena u tekstovima istočnih redakcija ili od starijega akcenatskoga stanja hrvatskoga jezika, što rekonstruirana prema suvremenim sustavima, što onoga utvrđena prema suvremenim akcenatski arhaičnim govorima. Iako razlike u akcentuaciji u raznim slavenskim jezicima u tim ranim razdobljima nisu bile znatne, ipak postoje, pa je primjerenije prikloniti se drugom modelu. Kako je najraniji hrvatski sloj u hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku čakavski, vrlo je izvjesno da su bili naglašavani prema situaciji u govornom jeziku te je moguće da je upravo naglasak, svojom vernakularnošću, olakšavao puku razumijevanje stilistički složenijega liturgijskoga crkvenoslavenskoga jezika. S druge strane, akcentuacija se usko vezuje i uz pojam izokoličkoga principa (Picchio, Crnković) kao modela ritmizacije tekstova i podizanje razine njihove recepcije kao književnoga djela.

U prilogu će se ponuditi praktični modeli za akcentuiranje i usmenu reprodukciju hrvatskoglagoljskih tekstova različitoga žanrovskoga određenja, čime će se doprinijeti rasvjetljavanju njihova performativnoga karaktera.

Mateo Žagar

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Odsjek za kroatistiku

mzagar@ffzg.hr

Suodnos ličkih glagoljskih misala u 14. stoljeću

Vremenska i prostorna bliskost nekoliko u Sloveniji pronađenih fragmenata (iz Podbrezja, Mengeša i Križa kod Tržiča) iz istoga glagoljskog misala, koji je podrijetlom nesumnjivo vezan za kosinjski kraj, i reprezentativnoga *Misala knjeza Novaka* napisanoga u nedalekoj ličkoj Ostrovici (blizu Bilaja), pobudile su potrebu za procjenom do koje mjere među njima postoje sličnosti i razlike na paleografskom, gramatičkom i leksičkom planu. Sve to utoliko više što je na jednom od fragmenata upisana godina 1374., dakle šest godina nakon sastavljanja Novakova misala (1368.). Iako je moguće da se spomenuta godina u bilješci na jednom od fragmenata odnosi na vrijeme prodaje misala, neprijeporna je činjenica da su oba uspoređivana misala bila nastala i bila u uporabi na vrlo bliskom prostoru u gotovo isto vrijeme.

Pregled spomenutih osobina pridonijet će znanju o intenzitetu i profilu tamošnje glagoljske pismenosti u 14. st. (dakle prije razdoblja Bartola Krbavca), što nas iznova potiče na procjenu intenziteta i raznolikosti glagoljske pisarske produkcije na samom vrhuncu hrvatskoga glagoljaštva.

Nakladnik

Staroslavenski institut
Demetrova 11, 10 000 Zagreb

Za nakladnika

Vida Vukoja

Urednica

Ana Šimić

Oblikovanje i slog

KaramanDesign

Tisak

Kolor klinika

Tiskano u 120 primjeraka.

ISBN 978-953-6080-55-7

CIP zapis je dostupan u računalnome katalogu Nacionalne
i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 001148946.